

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՆԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԸՆԾԱՅԱՄԱՏԵԱՆԸ

Տարբեր քաղաքների ժամանակի ընթացքում հաաբել ենք մեր վանքերի և եկեղեցիների ընծայամարտանների (Քեռթուկ) շար արժեքատու բնագրեր և մարտիք ենք բոլորը հրապարակել միապուղ՝ որպես մի մեծ և ամբողջական ժողովածու¹: Այս բնագրերն ունեն բազմապատկար արժեք-արժանիքներ, որոնց շարքում առաջինը, անշուշտ, մեր երկրի միջնադարեան ապրանքաշրջանառության և ընդհանրապես քրիստոնեական պարմության կարևոր սկզբնաղբիւրներ լինելն է², երկրորդը, որ մեզ համար կարևորագոյնն է՝ կրկին միջնադարեան հայկական վանական և եկեղեցական գրադարանների պարմունակութիւնը ներկայացնող առաջնակարգ աղբիւրներ լինելն է:

Մեր բնագրերի մեջ է նաև Վենետիկի հայոց Երեման Ս. Խաչ եկեղեցու մարտանը (աւելի ճիշդ՝ քրիստոնե), որ այսու հրապարակում ենք որպես նմուշ. յայս ունենալով, որ այս օրինակը առիթ կդառնայ սպանալու մասնագիտական օգտակար առաջարկներ, որոնց կիրառմամբ հեղադայում ամբողջ ժողովածուի նիւթը կներկայացնենք առաւել լա մշակումով:

Երջանիկ պարահականութեամբ և եզակի բացառութեամբ ունենք այս աղբիւրի երկու քաղբերակ՝ Մաքրագիւր և Մուագիւր.

ա. ՄԱՔՐԱԳՒԻՐԸ. Վենետիկի քաղաքային արխիւում է՝ Archivio di Stato di Venezia, Procuratori di San Marco, misti, b.180°, fasc. 3, pag. 1, որ ըստ մեր ունեցած պարմէնի³ հերտեալն է. 12 թերթ. չգրում՝ 9ա, 11բ-12ա, թուղթ. մեծութիւն՝ 44 թղթի վրայ պարմէն-նաճ 2 էջ կամ մի բացումաճ. գրութիւն՝ միասին (14,2x10,5. գրադաշտը ձախից և աջից սահմանագծում), գիր՝ բոլորգիւր, 23 քող⁴:

բ. Նախորդի ՍԵԲԱԳՒԻՐԸ ԸՃմմառի Ս. Տիրամօր վանքի ձեռ. ՏՊ 443 (Անպոնեան ՏՊ ԻԷ.). Խորիքդարեպր, ՌՃԲ. - 1653 թ., Վենետիկ, գրիչ՝ Աստուածապուր դայիւր, սպացող՝

1 Անիւսժեշտ վերաբնութեամբ ժողովածուի մեջ լինելու է նաև արդէն քաղագրում հերտեալը՝ Յ. Փափագեան, Ալոռու Ս. Յակոբայ վանքի քեռթուկը.- Բաներ Մարտնադարնի. հր. 12, Երեան, 1977, էջ 191-215:

2 Մեր՝ «ընծայամարտան» կոչած բնագրերը համաոս և ճշգրիտ բնորոշել է մեր հանգուցեալ ոսուցիչ Պ. Մուրադեանը. «եկեղեցու կամ վանական հաարապութեան պարմութիւնը, ունեցումաճը, նուիրապոտութիւնները, նուիրապոտները, առումախը և այլ պարագաներ բովանդակող ժողովածուներ».: *Յիշատակարան Սանահնոյ վանից, աշխարասիրութեամբ* Պ. Մ. Մուրադեանի, Ս. Էջմիածին, 2006, էջ 9. «Սանահնի Քեռթուկ»-ը մեր այստեալ բնագրերի շարքում երեւի ամենամաւալունն է, և նրա հրապարակութիւնն արում է բնագրական հնարաւոր լաագոյն մշակում-քննութեամբ:

3 Տեղրի պարմէնը 2011 թ. Մեպրեմբերի 17ին շնորհակալութեամբ սրացել ենք Վարդան Կարապետեանից:

4 Մեր բնագրից բացի, ունի ԺԸ. դ. նորագրով արում հերտեալ յաւելագրութիւնները. ա. 9բ-10ա [Առ սուրբ կոյսն] - Առաջնաճաշակ պըրդոյն, մահուան առաջին մարդոյն / եղեր անիծից լուծիչ մայր Մանուէլի սուրբ կոյս, / Բանն որ ի Տօրէ էր լոյս, իջեալ ի յերկից մեզ լոյս... Ղամբար համաախիւը լուսոյ, վառեալ ի Տօգոյն Սրբոյ, հերթից մահաբեր մըթոյ, մայր /// (չարունակում. ծայրակալ՝ ԱՂ): բ. 10բ [Առ Քիստոս Աստուած] - Գթած ես դու և ողորմած, մարդասէր, մարդասէր, / Քիստոս, ըրահ մի գօք փարիշահըն Տէր Յիսուս, Տէր Յիսուս... Ունանցեալ իոգով Գալուստ մեղաց պեր, մեղայ քեզ Քիստոս. առնն (ծայրակալ՝ «ԳԱՆՈՒՍ»): գ. 11ա [Առ Յովհաննէս Մկրտիչ] Ի մեջ մեղաց ալլէկոծիմ երերեալ, երերեալ, / ղգբեզ ունիմ ինձ օկնական, յորժամ յոսուս... Մեծն Ոհաննէս ընը քեզ գոլով միակամ, միակամ, / վասն իմ բարեխօսե, յարք /// (չարունակում): Իսկ 12ա՝ մարիքով իրաւերեն դժուարընկալի 9 քող:

Մալագար Ջուդայեցի. 1 չհ., 27 թերթ. չգրում՝ չհ. 1աբ, 24բ, 27բ, թուղթ, երկսիւն (գրադաշպը՝ $15,5 \times 5 + 5 = 10$), բոլորգիր 24 փող: 1ա-18ա՝ Պապարագամարոյցն է, այսինքն՝ բուն ձեռագիրը, 18բ-27ա՝ յաւելումն է մեր բնագիրը, որ անխորագիր է և որ ձեռագրացուցակի մէջ բնորոշումն է՝ «Յիշարակարան և նուիրարությունը Ս. Խաչ եկեղեցույ ի Վենետիկ (այլ և այլ գրիչներէ)»: Ձեռագրի գրչութեան «Տեղի՛ անյայր» են համարել, մինչդեռ ակնյայր է, որ գրուել է Վենետիկում: Նկարագրութեան մէջ կան մեր բնագրից արում քաղուածքներ, իսկ վերջում այս ծանուցումն է. «Բարեբար կամ նուիրարու վաճառականներու մեծագոյն մասը կը կազմեն Ջուդայեցիները»⁵, որ լիովին իրաւացի է:

Նկարքերի փաստ է որ Ս. Խաչ եկեղեցու սրացած նուէրներ են նաեւ Ընծայամարտանի թէ՛ սեւագիր⁶ և թէ՛ մաքրագիր⁷ օրինակները:

Սեւագրի կառուցուածքի նկարաւելի հանգամանքներ. բուն Խորհրդարարի մասի թերթերի չափը 22,2x16,3 սմ է (Յուցակում գրումը՝ 22x16,5). սա ունի երկու պրակ. Ա՝ սկզբի չհամարակալած 1 թերթը + թ. 1-9 = 10 թերթ, Բ. պրակը՝ թ. 10, 13-20, 23 = 10 թերթ (թ. 11-12՝ բուն մասի թերթերի չափսի, բայց ներմուծում են և կոպիւր կարում հիմքին):

Գրչութեան յիշարակարանը Պապարագամարոյցի վերջում է և վերաբերում է միայն այդ մասին. «Ո՛վ սուրբ պապարագօղ, յիշեա՛ր գԱստուածաբուր դայիրս, թվին ՌՃԱ. (1652), Յուլիսի Ի. (20), օրն Գ.շաբթի. աւարսն այս է: Գրեցաւ սուրբ Խորհրդարարներս և յիշարակ սուրբ Աստուածածին ի թվին հայոց ՌՃԲ. (1653) ամին և հայրապետութեան հայոց քեանն Փիլիպպոս կաթողիկոսին: Աղաչեմք զձեզ, ո՛վ սրբամիտ քահանայքդ Աստուծոյ, և յորժամ մարտցանէք պապարագ Բրիսպոս զանն Աստուծոյ և Որդի Նաւր և ընթերնութ կարարել խորհուրդն՝ յայնժամ խնդրեցէ՛ք մեղաց թողութիւն վաճառականերոյս, ևս և առաւել անարժան մեղաւոր Ջուդեցի Մալագարս, որ հեպտեւեցա յիշարակ սուրբ գրոյս. և փառք յաիպեանս. ամէն» (18ա)⁸:

Ընծայամարտանը գրառելու համար գործածուել են սկզբնական՝ բուն մասի դեռուս չգրում 18բ-20բ, 23աբ էջերը, որոնց աւելացուել են. ա) թ. 21-22՝ ներմուծում երկծալում 1 թուղթ է, թերթի չափը՝ 21,1x15,6 սմ, բ) թ. 24-27՝ նոյնպէս ներմուծում, երկծալում 2 թուղթ. թերթի չափը՝ 21x15,1 սմ⁹: Մաքրագիր րեպրի գրառումների ընթացքի

5 Տե՛ս Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմաթի վանքի մարտնադարանին, հր. Բ. «Անդրեան հաւաքածո», Կազմեցին Ն. Ն. Վ. Ալիսեան և Ն. Ն. Վ. Ռսկեան, Վիեննա, 1971, էջ 39-40: Այս օրինակի գոյութիւնը նկարեցինք 2012 թ. սեպտեմբերի սկզբին Զմմառում աշխարելու ընթացքում. երախարագիւրութեամբ յայտնում ենք, որ թէ՛ այս բնագրի և թէ՛ մեր հիմնական աշխարանքի ընթացքում ունեցել ենք վանքի մեծատը Ն. Գաբրիէլ ծ. վ. Մուրարեանի, թանգարանի և ձեռագրարան պարասխանաբու Ն. Մովսէս Տօնանեանի, մեր վաղեմի բարեկամ Ն. Նոյա Դերձակեանի և վարում ներկայ բոլոր միաբանների աջակցութիւնը:

6 Սեւագրի հիմք Խորհրդարարի պարտիքարու-սրացող Մալագարը կամ Մալուգարը, երեւի գրելուց անմիջապէս յետոյ՝ 1653 թ. այն նուիրել է Ս. Խաչին. քնն սրորեւ ԻԸ.27. յիշարակութիւնը. «Աստուած ողորմի Ջուդայեցի Մալուգարին, որ ետուր մին Խորհուրդարար պապարագի», որ հէնց Անդրեան-Զմմաթի ԻԷ/443ն է: Սա նշանակում է առնուազն, որ 18բ-20բ էջերի յիշարակութիւնները նախ գրուել են այլ տեղ՝ առանձին թղթերի կամ րեպրի մէջ, որից արագրել են Խորհրդարարի մէջ՝ այն նուէր սրանալուց յետոյ:

7 Մաքրագիր րեպրակի գինը վճարել է «Երիջանէնց Յովանիսի որդի Եավրի»-ն (քնն սրորեւ՝ յիշ. 103):

8 Տպում է նաեւ Նայերեն ձեռագրերի ԺԷ. դարի յիշարակարաններ (1621-1640 թթ.), հր. Գ., Կազմեց Վազգէն Յակոբեան, Երեւան, 1984, էջ 569, Ն^թ 873: Այստեղ յիշարակարանի «սուրբ Աստուածածին» բառերը դարձում են «Ս. Աստուածածին», որ արդէն եկեղեցու անուն է, իսկ սա անհասկանալի է, որովհետեւ զիւրենք ձեռագիրը քրտել է «Սուրբ Խաչ» անունով եկեղեցուն: Ըստ այսմ՝ անյայրակ են «և յիշարակ սուրբ Աստուածածին» և սրացող Մալագարի «որ հեպտեւա յիշարակ սուրբ գրոյս» խօսքերը:

9 Կազմը Վարիկանի հայերեն րպագիրների նման՝ սրուարաթոթ միջուկով մագաղաթ է, կեղտոտում,

համեմար՝ սևագիրը պետք է կարդալ 18բ-21ա, 23ա-27ա (24բ՝ չգրուած), 21ա-22բ կարգով:

Կարևոր է, որ այս փոքրիկ փաստաթուղթը թէ՛ վերահաստատում է թէ՛ աւելացնում է վեներահայոց, Նայոց քանը և Սուրբ Խաչ եկեղեցուն վերաբերող մեր գիտելիքները, որոնք ամփոփուած են հիմնականում մեծավաստակ Դ. Վ. Ալիշանի շար նշանատը «Նայ-Վենետ»ում¹⁰: Ըստ այստեղ ի մի բերուած փաստերի՝ 1253 թուականին Սեբաստիան Ծիանի դուքսի (դոժի) ևղբօրորդի Մարկոս Ծիանին Սուրբ Յովիանոսի (San Zulfian) թաղում գտնուող իր մի տունը որպէս հիւրանոց (ospizio) կրակով նուիրել է վեներահայոց, այդուհետև վեցուկէս դար այն կոչուել է Նայոց տուն (Casa degli Armeni), քան փողոցն էլ՝ Celle degli Armeni, իսկ մօտի կամուրջը՝ Նայոց կամուրջ (Ponts Armeniorum seu Feralium)¹¹: Տարբեր ժամանակներում Ծերակոյրիին ուղղուած դիմումների մէջ վեներահայերը Մարկոս Ծիանիի կրակի թուական են նշել 1235 թ. մայիսի 25ը¹²: Ziani-ի առկայ կրակի թուականն է՝ 1253 յունիսի 5, այնպէս գրուած է այսպէս. «Տունն՝ ուր կենան Նայք (ըսել է թէ արդէն բնակած էին այն տեղ), կնոգենք որ մշտնջենաբար իրենց բնակարանի ըլլայ. և ինչ որ հարկատը համարուի տեղւոյն նորոգութեան, ի մեր սրացուածոց ըլլայ այդ ծախքն... Մեր այս կամքին յանձնակարար կու սահմանենք կենդանի մնացող ժառանգաց հետ, գտնարս գործակալս եկեղեցու Սրբոյն Մարկոսի»¹³: Ապա՝ «հարկ էր որ ի Ս. Յովիան թաղի գտնուած Նայոց քանը մէջ՝ ըլլար գտնէ ձեռացեալ մատուց մի, ինչպէս շարեր կարծեն, և կամ ուրիշ տեղ վանապուն մի կար: Եթէ նոյն թաղին մէջ կար այդպիսի մատուց, ինչպէս ինձ ալ հաւանական թուի, այլ հաւանականագոյն ես՝ թէ փոքր ու անշուք շինութիւն մէր, որ երկիցս և երիցս ընդարձակուելով (ի 1494, 1510-20, 1689), տակաւին և այժմ փոքր եկեղեցեակ մէ, թէպէտ և չքնաղ գոհար մի. ուստի, ինչպէս յայլ քաղաքս Իսթաթիյ կու գտնենք, պէտք է երդմնեցուցանուելով ամեն դիւան և յիշարակարան՝ փնտրել և ի Վենետիկ մեծագոյն եկեղեցի մի և Նայ միաբանք»¹⁴: «Ս. Յովիանոսի թաղին մէջ եղող Նայոց եկեղեցւոյն վրայ, որ գլխ յառաջ քան գկէս ԺԵ. դարու, յամի 1434, կու յիշուի պաշտեալ և պատարագօք, և միշտ Ս. Խաչ կու կոչուի և պաշտի մինչև ցայժմ»¹⁵:

Ըստ մի այլ տեսակէտի՝ Ս. Խաչ եկեղեցին կառուցուել է 1510-5 թթ., «բայց հանդէսը չէին կարարուեր, հաստատուած քահանայ կամ մարքարապետ մը չի գտնուելով»¹⁶: ԺԶ. դ. կէտերին մեծ «յաճախութիւն կար Նայոց ի Վենետիկ... Այս բանս յայտնապէս ծանուցին Նայք իրենց մէկ գրուածով, յամին 1579, որոյ ռաբաթարաբար Լայեթէն Բնագիրն չէայ, այլ իրաւ Եթէն Բնագրանն-Դի-ն. և այնչափ աւելի փափագելի և պատրաստան է, որ կ'իմացնէ:

Ծալքեր տրուած:

10 Տե՛ս Դ. Մ. Ալիշան, Նայ-Վենետ կամ յարեցութիւնք Նայոց և Վենետաց ի ԺԳ-Դ. և ի ԺԵ-Զ. դարս, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1896 (այսուհետև՝ Նայ-Վենետ):

11 Նայ-Վենետ, էջ 143, հմմտ. անդ, էջ 23:

12 Անդ, էջ 145:

13 Անդ, էջ 146:

14 Անդ, էջ 150-151:

15 Անդ, էջ 152:

16 Վարք Մխիթարայ աբբայի Սեբաստացոյ, Գրեց Ն. Յովիաննէ վ. Թորոսեան՝ յովսէփ Մխիթարայ, Երկրորդ տպագրութիւն, Վենետիկ, 1932, էջ 269-70 (այսուհետև՝ Վարք Մխիթարայ):

Նայոց միաբանությունն ժողովիլն և իրենց քան համար կարգ կանոն սահմանելն. յորում և եկեղեցական կամ կրօնական վիճակին այլ կու յիշեն, և միով բանիլ Սահմանադրությունն՝ և կանոնանեն իրենց որոշածը և գրածը, զոր ահա թարգմանեմք յիտալական թարգմանությունն»¹⁷: Եւ ահա՛ Ս. Խաչի մեր բնագրի Մաքրագիր փարբերակի սկզբում ունենք Ալիշանին՝ Սահմանադրությունն անուանած և իտալերէնից վերահայերէնացրած այս փաստաթղթի հայերէն բնագրի պարճէնը. թարգմանութեան «Այս է ծանուցումն Սահմանադրութեան ազգիս Նայոց» խորագիրը հայերէնում ունի «Յոյցք հնագոյն դաշանց» փեսքը, այսու հանդերձ՝ բնագիրը և Ալիշանի թարգմանութիւնը նոյնական բովանդակութիւն ունեն:

Ապա՝ «ԺԷ. դարուն սկիզբները (1606ին), Ամդեցի Յակովբ Մարգարեան քահանան, որ զանազան անգամ անցեր էր Վենետիկէն նուիրակութեան պաշտօնով, և ծանօթ էր փեղոյն հայ գաղթականութեան, Ս. Խաչի մաքրան հաստատուն հոգաբարձու և առաջնորդ ընտրուեցաւ, որ կռիւց, զարդարեց անշքացած մատուռը, և հինգ տարի եռանդեամբ և մեծ գործօնութեամբ վարելով իւր պաշտօնը, վախճանեցաւ 1611ին»¹⁸:

1476 թ. մինչև ԺԷ. դ. կէսերին վերաբերող դիւանական թղթերի մէջ Ալիշանը գրել է Նայոց քան 25 «քննախնդիր» անուններ, որոնց վերջինն է՝ «Պետրոս Ոսկան 1650-58»¹⁹: Բայց նա «հրաժարեցաւ ի քննախնդրէն (7 սեպտ. 1652)», ապա ընտրուեց «Անդրէաս Scuali վենետ. Սա յաջորդ տարին (1653) այլեւայլ անգամ հրաման առաւ Նայոց քան նորոգութեանց համար ծախսել 90 դուկատ, նոյնպէս և եկեղեցոյն սպասուց համար դարաններ շինել. և որչափ սպակի այլ պէտք ըլլար՝ պիտի տրուէր Ս. Ծիանեայ կրակին հատոյթն, որ է 465 դուկատ: Զսան տարիէ առիկ կատարած է սա Նայոց քան հոգը, և մահացած է յամի 1673 (ի յունիսի)»: Ապա 1674 փետր. 11ին ընտրուել է «Ֆիորավանդէ Բորդա (Fioravante Porta) անուամբ մէկն... Ասոր արեւն այլ Նայոց քան և եկեղեցոյն շինութեանց համար 100 դուկատ ծախսուց պէտք եղեր է»²⁰. և այլն:

Նայոց քանը և եկեղեցուն վերաբերող ժամանակագրօրէն յաջորդ կարևոր փեղեկութիւնը տալիս է արդէն մեր Ընծայամարեանը. նոյն ԺԷ. դ. կէսերին եկեղեցուն փրագել էին խաբերաներ, որոնք «երեւելօք ձեռացեալ էին կարգաւոր, բայց ի ներքոյ էին գայլք յափշտակօղք... անուղղա գնացիւք շրջէին և խայտառակ վարուք ուրէին և ըմպէին, զոր ոչ էր կարգ քրիստոնէից, զսեղան սուրբ եկեղեցոյս կողոպտէին, զգետն և զանօթն վաճառէին»: Փիլիպոս կաթողիկոսը Էջմիածնից ելել, Երուսաղէմ ուխտ էր գնացել և վերադարձի ճանապարհին հասել Կ. Պոլիս, որտեղից «խակոյն և վաղվաղակի չարաչար բանադրեաց զհերձուածքն այն», սրանք «նոս քան զնոս չարացան, և կարի որոմն և չարիք սերմանեցին ընդ ազգիս մերոյ, մինչև զեկեղեցիս մեր եւս ետուն փակել»: Ապա կաթողիկոսը «ի խնդրոյ մերոյ ազգաց վաճառականաց» 1652 թ. Վենետիկ «առաքեաց գրել Սահակն իւրով բարձր հրամանաւ և թղթով՝ վասն քահանայեագործութիւն առնելոյ»: Սահակ քահանան վաճառականների օգնութեամբ խնդիրը կարգաւորեց, եկեղեցին

17 Նայ-Վենետ, էջ 383. ընդգծումները մերն են՝ Գ. Տ-Վ.:

18 Վարք Մխիթարայ, էջ 270:

19 Նայ-Վենետ, էջ 199-200:

20 Նայ-Վենետ, էջ 493: Նայոց քան մասին փնտրելու Նայ-Վենետ, էջ 23, 143-8, 192, 157, 200, 384-6, 390, 481-94. իսկ Ս. Խաչ եկեղեցու մասին փնտրելու, էջ 148-55, 180, 199, 385-7, 390, 512:

բացուեց, սկսեցին հաշտառել և գրանցել «առաջնոցն յիշարակ» անօթներն ու զգեստները²¹:

Նոյն Սահակ քահանայից ունենք մի կարեւոր յիշարակ. «Արդ, ես՝ նուաստս Սահակ երէցս, հրամանաւ երջանիկ հայրապետին մերոյ Գրիգորի սրբազան կաթողիկոսի ամենայն հայոց կացի ի Վենետիկ երեք ամ և վեց ամիս՝ առ ի քահանայազործութիւն հայոց վաճառականաց և սպասաւորութեան Երևման Խաչ եկեղեցոյս, որ և վասն եկեղեցոյս բազում նեղութիւն և վիշտս կրեցաք ի ձեռն սուր և խաբեփա հերծառածողի միոյ, վերջն ամօթալից և փախարական կորեաւ, վասն որոյ աղաչեմ յիշել զԹօխաթեցի Սահակ երէցս, որ փոքր ինչ պարծառ եղէ ի ի գնեւն սուրբ Անտարանիս»²²: Այս յիշարակարանը գրուած է Մխիթարեանց Վենետիկի մարեմաղարանի հ. 1392/173 արձաթակագն, հարուստ և բարձրարուեստ նկարագարող մունցող Անտարանի մէջ, որ ըստ նկարագրողի՝ կարող է սրելով լինել Նոր Զուղայում և որը երևի 1654 թ. (եղծումներ կան) Զուղայեցի Զամալեցի Պօղոսը գնել և նուիրել է «Երևման Սուրբ Խաչ եկեղեցոյն, ի գեղեցկաշէն քաղաքն Վենետիկ»²³. յիշարակարանն անթուական է. սակայն գիտենք՝ Սահակ քահանան Վենետիկ է գնացել 1652 թ., իսկ գրելու պահին այնպէս էր արդէն 3,5 տարի, ուրեմն գրել է 1655/6 թ.:

Վենետիկի ամենաբազմաթիւ «1665 տարւոյն միաբան խորհրդով որոշեցին մեծցնել մատուռը, որ շատ փոքր կու գար այնչափ բազմութեան: Բայց փոխանակ պարգապէս ընդարձակելու, հիմնովին նոր եկեղեցի մը կանգնելու ձեռք զարկին չափաւոր մեծութեամբ, և շինութիւնն աւարտեցաւ 1688 տարւոյ դեկտեմբերին: Եկեղեցին գմբէթաւոր է, իրեն փոքրկութեան մէջ՝ գեղեցիկ ճարտարապետութիւն. երեք խորան ունի և կողմնակի փոքրիկ աւանդատուն մը. աւագ խորանը նուիրուած է Երևման Ս. Խաչին, աջակողմեանը՝ Ս. Աստուածածնի Վերափոխման, ձախակողմեանը՝ Ս. Լուսաւորչի: Պարկերները՝ նոյն ժամանակ Ալբերտ Կալվերտի վենետիկցի նկարչին գործերն են: Դեռ եկեղեցի չմտած, առջեւը գաւիթ մը կայ, ուր կը գտնուին մի քանի նշանաւոր հայ վաճառականներու տապանաքարերը²⁴, որոնք 1812ին եկեղեցոյ նորոգութեան առթիւ, դուրս փոխադրուեցան, ներսը թողլով ոսկորները՝ ուր թաղուած էին»²⁵:

Դեռևս Սերասպացի հիմնադրի կեանքի օրօք եկեղեցին յանձնուել է Մխիթարի միաբանութեան հոգացողութեանը²⁶, այսօր էլ Մխիթարեան մի միաբան շարունակաբար վարում է Ս. Խաչի «ժամապետ»ի պաշտօնը:

Հայոց տանը և Սուրբ Խաչին վերաբերող բաւական շատ փաստաթղթեր կան թէ՛

21 Մրանց թուարկումը և հետագայում սրացուած նուէրների արձանագրումն էլ մեր վաւերագրի նպատակը և բովանդակութիւնն է, որի մասին մի փոքր յետոյ:

22 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մարեմաղարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հր. Բ., Յօրինեց Խ. Բ. Վ. Սարգիսեան, a Venice, 1924, էջ 726-7 (այսուհետք՝ Վենետիկի ցուցակ, Բ.):

23 Անդ, էջ 726: Այս Անտարանի նուիրատւութիւնը մեր ընծայամատեանի հ. ԻԱ.21 գրանցումն է (տե՛ս), այսպէս կան նոյն Զամալեցի Պօղոսի այլ նուէրներ եւս. «մին սկոյ ծածկոց, մին Անտարանի աղլոյխ, Ա. ջերմակ գառ շորջառ, Ա. թեւ, Ա. վարչամակ» (տե՛ս Մարգարի հ. 26), այլեւ՝ «Բ. ճերմակ շապիթ, մէկ միջաց գունար՝ գլովն արծաթէ» (Սեւագիր, հ. ԻԹ., հմմտ. հ. ԻԶ.):

24 Տապանագրերը տպագրուած են՝ Վարք Մխիթարայ, էջ 385-6. մեր Ընծայամատեանում առկայ երեք նուիրատւների տապանագրերն այսպէս թերեւ եւս որպէս իրենց վերաբերող ծանօթութիւններ:

25 Վարք Մխիթարայ, էջ 270-1: Տարօրինակ է, որ Ընծայամատեանի մէջ 1688 թ. Ս. Խաչն ի նորոյ կառուցելու մասին որեւէ տեղեկութիւն չկայ:

26 Տե՛ս Վարք Մխիթարայ, էջ 277-8:

Վենետիկի քաղաքային արխիվում եւ թէ Մխիթարեանց Վենետիկի վանքի դիւանում. մի օր անպայման պէտք է պարբերաբար եւ հրապարակել այդ վաւարագրերի ժողովածու(ներ), ապա՝ նրանց հիման վրայ հիսուել գրեթէ միասնական գործունէութիւն ունեցած այս հաստատութիւնների պարմութիւնը: Սակայն դա մեր ներկայ խնդրի շրջանակից դուրս է, ուստի դառնանք մեր բնագրին:

* * *

Սա սովորական դասական ոճի շարադրանք չէ, առաւել եւս՝ մեր ունեցածը նոյն գործի երկու՝ Սեւագիր եւ Մաքրագիր փարբերակներն են, որոնց հիման վրայ փարբերութեամբ համեմատական բնագիր կազմելն անխմաստ է (կարող էինք ստանալ ամէն ինչ խառնած մի խճողում, որից պարզ պարկերացում ստանալն անհնար կլինէր). ուստի Սեւագրից Մաքրագիր ստանալու ճանապարհին առաջացած փարբերութիւնները յստակ ցուցադրելու նպատակով որոշեցինք մեր ունեցած փարբերակները ներկայացնել հանդիպաղիք, երկսիւն՝ մի սիւնակում Սեւագիրը, միւսում՝ Մաքրագիրը: Այսպէս էլ, բնականաբար, առաջին սիւնակում պէտք է դնէինք Սեւագիրը, որի գրութիւնը նախորդել է միւսին. սակայն, այդպէս լինելով հանդերձ, Սեւագրի թերթերի ներմուծումները, որով նաեւ՝ գրառումները խառն են: Ուստի, թէկուզ Մաքրագիրը թուականներ ունի միայն նախաբանային՝ պարմական անդրադարձի հարումում²⁷, բայց մտածեցինք, որ նրա օրինակողը պէտք է գրած լինի ըստ նուէրների ստացման ժամանակագրական կարգի: Ըստ այսմ էլ երկու փարբերակների նուիրարտական յիշարակումները համարակալեցինք²⁸ իրենց հիմք օրինակների ընթացքի կարգով. Սեւագիրն ունեցաւ Ա-ԾԺԳ. համարներ, Մաքրագիրը՝ 1-123. այս համարների անընդմէջ կարգով էլ վերջինը դրեցինք երկրորդ սիւնակում, իսկ առաջինի վկայութիւնները դասադրեցինք ըստ երկրորդի ընթացքի. եւ սրա 1-100 համարների դիմաց ստացանք Ա-ԻԹ., Ն-ՆԷ, ՆԹ-ՁԷ, ՆԸ., ՁԸ-ԾԺԳ., Լ-ԿԹ. հերթագայութիւնը: Այսպէս պարզուցին նաեւ անհամապատասխանութիւնները. նախ՝ Մաքրագրի 101-123 համարների դիմաց Սեւագրում վկայութիւններ չկան. կարծում ենք՝ ինչ որ պահի, երբ ներկայիս Չմմաթի Խորհրդարարի մէջ արդէն փրկել չի եղել, գրառումներն արել են մի այլ փրկող, որից առնուել են Մաքրագրի վերջին 23 յիշարակութիւնները: Ապա՝ նոյն Մաքրագիրը չունի Սեւագրի ԻԷ., ԻԹ., Ն-ՆԱ, ՆԹ., ՁԲ., ՁԹ., ԾԸ-ԾԺԳ. համարները (14 միառոյ):

Այս ընծայամարեանը մեր ժողոված նոյնաբնոյթ այլ բնագրերից նկարագրով փարբեր չէ. ամէն փրկող նոյն «Աստուած ողորմի» սկսումքն է, միայն թէ յաջորդող որևէ անհարի անուան փոխարէն այսպէս բաւական յաճախաղէպ է հաւաքական՝ «հայոց վաճառականացն» արտայայտութիւնը (ՏՊ 1, 3-14, 19-20, 33, 37, 40, 62, 110, 119-120), մի փրկող էլ ունենք՝ «Ջողայեցի վաճառականացն» (18). բնագրի սկզբի այսպիսի յիշա-

27 Այսպէս կայ միայն երկու թուական՝ «Յոյցք հնագոյն դաշանց»ի 1579 եւ եկեղեցին «խաբիբա»ներից ազատելու 1652:

28 Ներքին շարադրանքային անդրադարձների դիւրութեան եւ ցանկերում գործածելու նպատակով մեր բոլոր Ընծայամարեանների յիշարակութիւններն այսպէս համարակալել ենք կարգային թուերով: Այսպէս էս ըստ հարկի շարադրանքի մէջ փակագծուած յիշարակելու ենք բնագրում նշանակուած համարները:

տակումները երեւի արձանագրումներ են 1652 թ. եկեղեցին վերաբացելուց յետոյ այնպեղ զգրած սպասք-հանդերձների, որոնց ծագում-նուիրարտուն յայտնի չի եղել, մնացեալ յիշարակութիւնների մէջ առանձնապէս մեծածախ բան չկայ. այդուհանդերձ, նուիրարտումները մէկից անկի առնուրականներ են եղել²⁹:

Նրկու տարբերակների շարադրանքային տարբերութիւնները. նախաբանային մասում երկունս էլ նոյնական են, բուն նուիրարտական յիշարակումների մէջ Սեւագիրն ունի հաղորդման իմաստը լրացնող-ամբողջացնող բառեր եւ դարձուածներ (տե՛ս Բ/2, Զ/6), օրինակ Զ/6՝ սեւագիրն ունի «մին Տօնացոց պասմայ»³⁰ եւ յիշարակման յորդոր, մաքրագիրը «պասմայ»՝ տպագիր բառը եւ յորդորը չունի, ԺԴ/14ի Սեւագրում ստացուած է «պղընձէ ցահ», մաքրագրում «պղընձէ» բառը չկայ, ԺԸ/18ի Սեւագիրն ունի «Ֆռանկի պարարագի զգեստ՝ իւր սարովն», Մաքրագիրը «իւր սարովն» բառերը չունի: ԻԳ/23ի Սեւագրում «սեղանի մոմբան» է, Մաքրագրում՝ միայն «մոմբան», ԻԴ/24ի Սեւագրում «պղընձէ մոմբան» է, Մաքրագրում՝ կրկին միայն «մոմբան» եւ այլն: Բառական ուշագրաւ է Զ/34ի մէջ Սեւագրի անկի ունեցածը՝ Մաքրագրի «գրակալ»ի փոխարէն այսպեղ կայ՝ «գրգայկալ, որ Խորեղայրերուն հանայպազ վերէն կու հենդրցվի (=ընթերցուի)»: Մաքրագրի 48րդ միատորն ունի՝ «մի մեծ Լուսաւորչի պարկեր, որ սեղանումն կայ», իսկ Սեւագրի՝ սրան համապատասխանող ՂԵ. միատորն ունի «Ա. մեծ Լուսավորչի պարկեր, որ սեղանումն դրած այ, որ Լուսավորչին ամենայն չարչարանք միջումն քաշած այ. թվին ՌՃԻ. (1671) էր տվել ուրն ու խօր, մօր եւ թվեր, աղբօր յիշարակ. Աստուած ողորմի ուրն, ուր ծնօղացն». անհնար չէ, որ վերջինիս նկարագրական մանրամասներով այժմ հնարատր լինի այս նկարը ճանաչել³¹: Եւ այսպէս շարունակ, այսինքն՝ Սեւագրում կան մանրամասներ, որոնք միասում գեղջուկ են, սակայն մեզ համար այդ լրացուցիչ տեղեկութիւններն արժէքատր են³²: Իսկ ԺԹ/19 յիշարակութիւնից յետոյ Սեւագիրն անկի ունի մի վկայութիւն, որով հասկանում ենք, որ եկեղեցին 1652ի վերաբացելու պահին արձանագրուած սպասքի թուարկումն այդպեղ աւարտում է, ուրեմն՝ շարունակութիւնը վերաբերում է դրանից յետոյ ստացուածներին:

Նակատակ Մաքրագրի՝ Սեւագիրը նաեւ ժամանակագրութիւն ունի՝ 11 յիշարակութեան մէջ կան 1666-1683 թուականները. 1666 (ԽԹ/80ից առաջ), 1671՝ երկիցս (ՆԷ/33, ՂԵ/48), 1672 (ԶԴ/37), 1673՝ չորիցս (ՆԲ.28, ՆԹ., ՂԲ/45, ՂԷ/50, ԶԸ/42), 1674 (ՂԶ/49), 1681 (ԸԸ.), 1683 (ԸԹ.): Սրա հիման վրայ վստահ ենք, որ մեր բնագրի ամբողջութիւնը վերաբերում է ԺԷ. դարի երկրորդ կէսին:

1652ին Վենետիկ գնացած Մահակ Եղովկացի (Թօխաթեցի, Ղասաբօղլի) քահա-

29 Մաքրագրի 37րդ միատորնի սովորական «հայոց վաճառականքն»ի փոխարէն սեւագրի ԶԴ. միատորն ունի «հասարակ ժողովրդականք», այսինքն՝ նուիրարտուն առհասարակ ժողովուրդն է, որ կազմուած էր գերագանցապէս առնարականներից:

30 Գրքերի տպագիր լինելը սովորաբար բնորոշուած է թուրքերէն «պասմայ» (Ճ/53՝ «բասմայ»), եւ մի տեղ՝ իւրայեղէն «բարամիայ» (ՂԷ/50) բառերով:

31 Եւ, թուում է, նպարակադիր փնտրումի դէպքում մեր բնագրում թուարկուած իրերի զգալի մասի ներկայ տեղը պարզելն անհնար չէ:

32 Բնագրի երկրորդ սիւնակի յաճախողէպ բացերն այն տեղերում են, որ Մաքրագիրն իր հիմքի համեմատ համառօտ է. հմմտ., օրինակ՝ ՃԱ-ՃԷ. եւ 54-60:

նայի անունից բացի, մեր բնագիրը փալիս է Ս. Խաչի այս ժամանակի եւս երեք քահանայի անուն. 1. փեր Պեպրոս. «մէկ լաւ Խորհրդայտեր» նուէրը փրութի է Ս. Խաչի քահանայ «փեր Պեպրոսին յիշարակ» (փրն Ն.), «ՌՃԺԵ.» (1666) թ. այս նոյն «փեր Պեպրոսի ժամանակ»ն է (փրն ԽԸ/79ից յետոյ), 2. փեր Դաւիթ՝ «ԹՎին ՌՃԼ.ումն (1681), փեր Դաւթին ժամանակ»ն էր (փրն ՃԸ.), 3. Ջուղայեցի փեր Սարգիսն ինքն է Ս. Խաչին նուիրել մի Մաշտոց (փրն Ն^ժ 101)³³:

Վերն արդէն ասել ենք, որ մեզ համար յարկապէս կարեւոր է Ընծայամարեանների մէջ եկեղեցական եւ վանական գրադարանների պարունակած գրքերի պատրկեր փրեսնելու հնարաւորութիւնը: Նոյնը վերաբերում է նաեւ Ս. Խաչի եկեղեցական գրադարանին, որի ուրուագիծն այսպէղ յարակ երեւում է. 1652ի վերաբացումից յետոյ առկայ գրակաւնութիւնը երեւի 6-7րդ յիշարակումների մէջ եղած 8 միաւորն է. «մին ճաշու գիրք, մին Շարակնոց, Ա. պատմայ Սաղմոս, Ա. ձեռագագիր Սաղմոս, Ա. Մաշտոց, Ա. Տօնացոյց», «Բ. Աւերարան»: Նաւագայ նուիրաւորութիւնների հետ միասին այս բնագրում ունենք 24 գրքի յիշարակում՝ 15 ձեռագիր, 9 փապգիր, որոնց այբբենական ցանկերն են՝

ՁԵՆԱԳԻՐ ԳՐԶԵՐ

Աւերարան - Է/7.
 Աւերարան - Է/7.
 Աւերարան, ոսկաւրուփ, մաքաղաթ, կոստղն արծաթով - ԻԲ/21 (փրն ստորեւ՝ ծնթ.).
 Ժողովածու գիրք՝ Տաղ, Դպրութիւն եւ Սպասաւորութիւն - ԽԸ/79.
 Խազարեր, Բ. այլ ուրիշ փեր - ԺԹ/19.
 Խորհրդայտեր - Ն.
 Խորհուրդայտեր - ԻԸ/27 (մեր Սեւագիրք).
 Խորհրդայտեր - ՆԳ/29.
 Ճաշու գիրք - Զ/6.
 Մաշտոց - Զ/6.
 Մաշտոց - 101.
 Մաշտոց - ՃԸ.
 Շարակնոց - Զ/6.
 Շարակնոց, մաքաղաթէ - ՂԲ/45.
 Սաղմոսարան ձեռագագիր - Զ/6.
 Տօնացոյց-Սաղմոսարան-Շարակնոց - ՃԷ/60.

ՏՊԱԳԻՐ ԳՐԶԵՐ

Աւերարան - 113.
 Աւերարան, Բ. երեսն կոստղած արծաթով - 112.
 Բնարան - 121 (փրն ստորեւ՝ ծնթ.).
 Ժամագիրք Արեւնի - ԼԶ/67.
 Ժամագիրք Արեւնի - 117.
 Շարակնոց - Ճ/53.
 Սաղմոսարան - ՂԷ/50.
 Սաղմոսարան - Զ/6.
 Տօնացոյց - Զ/6:

³³ Նկատի չունենք այն փրեղիները, ուր որեւէ քահանայի անուն յիշում է որպէս նուիրաւորի հայրանուն, այդպիսին է, օրինակ՝ «Ջուղայեցի փեր Ստեփանոսի որդի Եաղուպ աղա»ն (ՆԱ.):

Ինչպես րենում ենք, նաև՝ ինչպես սպասելի էր, գրադարանը գերազանցապես ծիսական է: Այսուհանդերձ, այս գրադարանի լրիս պատկերը պարզուրու է Սուրբ Խաչին վերաբերող փաստաթղթերի ամբողջության քննությանը, որ պետք է արուի ԺԶ-ԺԸ. դդ. ընթացքում Իսրայիայում և մերձակա երոսպական քաղաքներում գրում և գրում և հայերեն բոլոր ձեռագրերի րուեալների հենքի վրայ. իսկ սա, կարծում ենք, ամսագրային մեր հրապարակման խնդրի շրջանակից դուրս եկող՝ այլ և ապագայում յարակուելիք հարց է:

Ընծայամարեանների մեջ յիշարակում ևուիրարու անձանց անուանացանկերի խնդիրը, բնականաբար, շար կարևոր է, իսկ Վենեպիկի հայոց եկեղեցու մարեանի դեպքում՝ շար աելի կարևոր է, որովհետև այսպեղ յիշարակում են ԺԷ. դ. երկրորդ կեսի վենեպահայ առաել ունետր անհարները: Ենթադրելի էր, թե այսպեղ պետք է լինելին այդ շրջանում Վենեպիկ երթողարձած բոլոր հայ աուերականների և նրանց հետ կապում րարարեսակ գործակարարների անունները, բայց այդպես չէ. այսպեղ չկայ, օրինակ՝ Պոդոսի և Լաբիկի որդի, րեր Սիմեոնի աշակերտ Մելքոն Ջուդայեցին³⁴, որ 1657 թ., Վենեպիկում գրել է մի Ժամագիրք-Մաղմոսարան³⁵. չկայ նաև շուրջ 1690-1705 թթ. Վենեպիկում աուերական եռանդուն գործունելութիւն ունեցած և 63 միաուր նամակով մեզ յայրին Ջուդայեցի Մարտիրոսի որդի Նայրապետը. և այլն:

Ինչեւէ, բնագրիս անձնանունների կամ ևուիրարուների (նրանց քանակն այսպեղ 85 է)³⁶, նաև՝ ևուեր սրացում գոյք-սպասք-հանդերձանքի ցանկերի խնդիրը ևս թողնում ենք գրքային հրարարակութեանը, սակայն ներկայացնում ենք ևուիրարուների ծագում-ծնողաւայրերի պարկերը. կան որոշ յիշարակումներ, որոնց մեջ ևուիրարուի ծնողաւայրի անուն չկայ, սակայն դրանք ընդհանուր քանակի փոքր մասն են. Ագուլեցի - 2 մարդ (57 և 98, 107). Անկիւրացի - 1 մարդ (16). Ասրապարցի - 1 մարդ (81). Բելլորաթեցի - 2 (64 և 70). Երեւանցի - 1 (ՆԹ., 89). Թ-ոխաթեցի - 1 (67). Լեհացի - 1 (51). Ղափանցի - 1 (ՃԺԲ.). Շոթթեցի - 1 (117). Ջուդայեցի (Ջուդեցի, Ջուդիցի, Ջուդեցի, Ջուդիցի) - 41 մարդ³⁷. Վանեցի - 4 (49, 54, 71, 106). Փառակեցի - 1 (75):

Այսինքն՝ քանակով գերակշռող ջուդայեցիների կողքը Վենեպիկում ներկայ են նաև արևմտահայեր և այլ գաղթաւայրերից եկածներ. ըստ այսմ էլ՝ թե՛ Սուագրի և թե՛ Մաքրագրի մեջ մեղմեղմեղ գգացում են գրառողների երբեմն արևմտահայ, երբեմն էլ՝ արևելահայ արարասանութեան դրսետորումներ. Ղ. Արաբեց, Ճ. րասմայ, 43 «Արապեց», 53 պասմայ, և այլն:

Ուշագրաւ են նաև ևուիրարուների մականուն-րոհմանունները.

34 Մեր բնագրի ԽԲ.73 միաուրում յիշող՝ Նագարի որդի Մալքոն Ջուդայեցին րարեր մարդ է:

35 Ջմմաթի ցուցակ Բ., էջ 41, ձեռ. Ն⁶⁶ 445 (ԻԹ.). երկրորդ սրացող Բաբան իր եղբայր Ամիրասաթի յիշարակին այս ձեռագիրը 1660 թ. ևուրել է Լիվոնոյի Ս. Կոզմա եկեղեցուն, ուր նաև Ամիրասաթի գերեզմանն էր:

36 Մրածելի է՝ ապագայ գրքային հրար. մեջ բոլոր անունները միարեւ, խառը ներկայացնել, թե՛ ըստ Ընծայամարեանների, որի դեպքում վենեպահայ աուերականների անունները միաներին (ասենք՝ Անկիւրիայի Ս. Ասրաւածաթին կամ Կարմիր վանքի) ևուիրարուներին չեն խառնուի, և այս դեպքում կարելի է յարակ դարողութիւններ անել ԺԷ. դ. վենեպահայ աուերականների խնդիրների վերաբերաւ:

37 Սրանց յիշարակումների համարները թուարկելն անիմաստ համարեցինք:

Ալթունենց (95).	Խօջաջանենց (Ջուղայեցի. 39, 42, 102).
Արապենց (43).	Նարունենց (Ջուղայեցի. 38).
Բնօխ (մականուն Ջուղայեցի Ալեքսանի և Մելիքանի. 22, 42, 99, 118).	Ղարադանենց (55, 92, 104).
Բուլոթենց, Բուլոթ, Պուլոթենց (Ջու- ղայեցի. 42, 35, 46, 60, 86, 97, 200.).	Մալխասենց (34).
Գեղաքենց (Ջուղայեցի. 58).	Մելիքադինց (116).
Գիլանենց (Ջուղայեցի. 121, 100.).	Միրմանենց (Ջուղայեցի. 42, 80).
Դավաչինց (ԻԷ.)	Նանենց (68, 69, 82)
Երջանենց (Ջուղայեցի. 42, 59, 103, 102, 105, 109):	Շահրիստանենց (Ջուղայեցի. 200., 47).
Զինարենց (72).	Շամբենց (108).
Զօմփենց (Ջուղայեցի. 56).	Շենշենենց (Ջուղայեցի. 23, 77).
Լօկենց (115).	Ոսկակեռենց (Ջուղայեցի. 74).
Խանենց (Ջուղայեցի. 25).	Ջամալենց (Ջուղայեցի. 21, 26, 100.).
	Ջանրաբինց (ՆԲ/28)
	Ջիլալխանենց (Ջուղայեցի. 42),
	Սլեմանենց (123).
	Քրիստոբենց (68):

Մեր ազգանունների մեծամասնության նման՝ սրանց զգալի մասն առաջացել է փոխմի անուանադիր նախնի անհապի անձնանունից, բայց կան նաև այդ կանոնից դուրս եկող անուններ. օրինակ՝ «Նարունենց» - պետք է առաջացած լինի «Ահարոն»ի բարբառային ձևից, «Շամբենց»՝ պետք է պարկանած լինի Շամբ-Դարաշամբից՝ Նոր Ջուղա գնացած ընտանիքի, իսկ «Ոսկակեռենց» (74)՝ Ոսկիարամենց փոխանունը թույլ է առանձնակի արժէք ունի պարամնաբուժության պարամության համար:

Անկասկած է, որ այս բնագրերի գրքային հրապարակությունը պետք է օժտուի փոխառնալ, բարբառային և սակաւ գործածական բառերի ցանկով կամ ցանկերով. սակայն կրկին ամսագրային տպագրությունը չձանրաբեռնելու նպատակով այսպեղ այդ խնդրին չենք անդրադառնում, քանի որ ներկայ բնագրում անհասկանալի բառեր գրեթէ չկան:

Բնագիրը մշակել ենք ընդունում եղանակներով և պայմանական նշաններով, միակ բացառությունը երևի այն է, որ ինքնին յստակ համարելով՝ Ա-Ժ. թուարառների կողքը 1-10 թուանշաններ չենք դրել:

ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

[ԸՆԾԱՅԱՄԱՏԵԱՆ ԵՐԵՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱԶ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՀԱՅՈՑ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ]

Ա. ՍԵՒԱԳԻՐ

Բ. ՄԱՔՐԱԳԻՐ

[384] Այս է ծանուցումն Սահմանադրության ազգիս Հայոց. յամի Տեառն մերոյ 1579, ի քաղաքն ի Վենետիկ

Աստուած լուսաւորէ փառք արքայութեան զհոգի ամենափառաւոր եւ ամենագին Մարկոսի Ծիանեայ, որ յամի Փրկչին 1253 առատաձեռնութեամբ տուաւ մեր Հայոց ազգիս վաճառականաց իր մէկ տունը, որ գետեղուած է ի Ս. Յուլյանոս թաղի, որպէս զի մշտնջենաւորապէս մնայ Հայոց ազգին, ինչպէս որ պայմաններն ալ գրուած են իր կտակին մէջ: Անցեալ ատեններ հօն բնակէին մեր վաճառականք, եւ երբ շատցան ազգայինքն, իրենց յօժար կամօք թողուցին այն տունը իրենց (Հայրենակից) աղքատաց, եւ իրենք գնացին առանձին տուններու մէջ բնակելու: Այս տան (մէկ մասին) մէջ խորան մի շինեցին, միւս մասին մէջ աղքատներն կու բնակէին: Սահմանեցին եւս՝ որ էջմիածնի կաթողիկոսական աթոռէն քահանայ մի գայ եւ աստուածային պաշտամունքը կատարէ: Դարձեալ. ազգային վաճառականք իրենց մէջ պայման մ'ալ հաստատեցին, որ իրենց ողորմութեան տուրքով թէ՛ այդ խորանն պահպանուի եւ թէ՛ աղքատներուն. եւ ինչուան այս օրս կու պահուի այս սահմանադրութիւնս, [385] որով ամէն տարի վաճառականներէն մէկն կ'ընտրուի Պահպանիչ (Conservatore), որ ժողովէ վաճառականներէն իրենց կամաւոր տուրքը, որպէս զի վայելչապէս պահուին խորանն եւ աղքատք: Ով որ այս վերոյիշեալ Սահմանադրութիւնս պահէ միշտ հաստատուն, եւ բարի մտօք կատարէ միշտ բարեկարգութիւնը, օրհնեալ ըլլայ յամենակալէն Աստուծոյ, օրհնեալ ըլլայ յամենայն սրբոց, եւ արժանի սուրբ արքայութեան եւ Աստուծոյ յաւիտեանական փառաց. ամէն՝:

[18բ] Փառք համագոյ, անբաժանելի սուրբ Երրորդութեան, եռակի տէրութեան եւ միասնական աստուածութեան՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այժմ եւ անգրաւ յաւիտեանս. ամէն: Արդ, ի թուահաշուութեանս հայազուն սեռի հազարերորդի, հարիւրերորդի եւ թիւ մի յարաբարթի (1101+551=1652)՝ երջանիկ եւ երիցս երանեալ հայրն հանուրց, որ եղեւ կրկին լուսաւորիչ ազգիս Հայոց, աստուածաբան հայրապետ տէր Փիլիպպոս սրբազան կաթողիկոսն, երեալ Սուրբ աթոռոյն էջմիածնայ, մեծաւ փափականօք դէմ եղեալ գնաց ուխտ եւ երկրպագութիւն լուսաբոխ սուրբ գերեզմանի փրկչին մերոյ Յիսուսի, զոր եւ կատարեալ գուխտ իւր, մեծաւ հանդիսիւ եւ կարի ամբոխիւ, հանդերձ աշակերտօք, յողով վար-

ՅՈՅՑՔ ՀՆԱԳՈՅՆ ԴԱՇԱՆՑ Ի ԹՈՒԻ ՓՐԿՁԻՆ 1579. Ի ՔԱՂԱՔՆ ՎԷՆԵՏԻԿ

Աստուած զհոգին մեծահօր եւ մեծափառ իշխանին Մարկոս Ծիանէին լուսաւորեալ ընդ արդարսն ի յերկինս դասեսցէ, որ ի թուի փրկչին մերոյ 1253 պարգեւեաց մերոյս հայկազուն ցեղին վաճառականաց գտունն մշտնջենաւոր, որ է ի թեմին Սրբոյն Յուլյանոս մարտիրոսին (որպէս ի կտակին իւրում միւրսմիտէ յայտնի է տեսողացն): Որ յամս առաջինս վաճառականքն ի Հայոց ազգէն բնակէին անդ. եւ յորժամ բազմացան սոքա՝ ըստ իւրեանց կամաց զաղքատս ի յիւրեանց ազգէն եղին ի տունն յայն, եւ ինքեանք գնացեալ անտի ի տունն մասնաւորս բնակ եղին, եւ շինեցին [1բ]՝ զմատուռ իմն ի յայնմիկ տեղով. եւ գայր ի լուսահեղ դահէն էջմիածնի քահանայ նոցա՝ առ ի մատակարարել զխորհուրդն աստուածային: Եւ եղին ի մէջ իւրեանց պայման, զի ողորմութեամբն իւրեանց զմատուռն զայն եւ զքահանայն եւ զաղքատսն պահեսցն, որպէս մինչեւ ցայսօր լինի եւ կատարի նոյն դաշն: Եւ դաշն նոցա է այս, զի յամենայն տարւոյ մինն ի յայնց վաճառականաց լինիցի երեցփոխան, որ հաւաքեսցէ ի վաճառականացն զողորմութիւն՝ առ ի շէն պահել զմատուռն, եւ զաղքատսն ուրախացուցանել: Եւ զայս վերոյ յիշեալ դաշն որ պահեսցէ եւ ի կատար հասուցէ միշտ եւ հանապաղ. ըստ բարի դիտաւորութեանն վերորդերոց, ինքն ի յաստուածպետական բարութենէն եւ յամենայն սրբոց օրհնեալ լիցի, եւ ի յերանական կեանսն աստուածային տեսութեան արժան լիցի, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն՝:

[2ա] Փառք համագոյ, անբաժանելի սուրբ Երրորդութեան, եռակի տէրութեան եւ միասնական աստուածութեան՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այժմ եւ անգրաւ յաւիտեանս. ամէն: Արդ, ի թուահաշուութեանս հայազուն սեռի հազարերորդի, հարիւրերորդի եւ թիւ մի յարաբարթի (1101+551=1652)՝ երջանիկ եւ երիցս երանեալ հայրն հանուրց, որ եղեւ կրկին լուսաւորիչ ազգիս Հայոց, աստուածաբան հայրապետ տէր Փիլիպպոս սրբազան կաթողիկոսն, երեալ Սուրբ աթոռոյն էջմիածնայ, մեծաւ փափականօք դէմ եղեալ գնաց ուխտ եւ երկրպագութիւն լուսաբոխ սուրբ գերեզմանին փրկչին մերոյ Յիսուսի,

դասպետը եւ բազում եպիսկոպոսը, եւ դարձեալ անդրէն, սրբազան Հայրապետն եկն յարքայանիստ եւ մեծահրջակ մայրաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս: Եւ ժամանակին յայնմ էին խարեփայք ի տունս յարեւմտան, որք երեւելօք ձեւացեալ էին կարգաւոր, բայց ի ներքոյ էին գայլք յափշտակողք, որք տիրեալ էին այս սուրբ անուն եկեղեցոյս Երեւման խաչ, որ է վիճակ ազգ[19ա]իս մերոյ Հայոց, անուղղազանցելք շրջէին եւ խայտառակ վարուք ուտէին եւ ըմբէին, զոր ոչ էր կարգ քրիստոնէից, զսեղան սուրբ եկեղեցոյս կողոպտէին, զգեստն եւ զանօթն վաճառէին, որոց համբաւ չարութեան եւ աղաղակ հերժուածութեան հնչեաց ի լսելիս երջանիկ Հայրապետ[ի] ն մեր տեառն Փիլիպպոս կաթողիկոսի: Եւ սուրբ Հայրապետն իսկոյն եւ վաղվաղակի չարաչար բանադրեաց զհերժուածքն այն, եւ նոքա աստ եւ անդ անկանելով, եւս քան զեւս չարացան, եւ կարի որումն եւ չարիք սերմանեցին ընդ ազգիս մերոյ, մինչեւ զեկեղեցիս մեր եւս ետուն փակել: Իսկ ի խնդրոյ մերային ազգաց վաճառականաց սրբազան Հայրապետն մեր առաքեաց զտէր Սահակն իւրով բարձր հրամանաւ եւ թղթով վասն քահանապետութիւն առնելոյ. եւ նա եկեալ ի Վինէտիկ, եկիտ զեկեղեցին փակեալ, վասն որոյ ջանս եղեալ ընդ վաճառականաց, բազում նեղութիւն եւ վիշտոյ կրեցին՝ մինչեւ բացին զեկեղեցին, եւ վերստին նորոգեցին զսա եւ պայծառացուցին զեղծեալն կարգ, եւ հաստատեցին զժամակարգութիւն, զպաշտօն եւ զպատարագն:

զոր եւ կատարեալ զուխտ իւր, մեծաւ հանդիսիւ եւ կարի ամբոխիւ, հանդերձ աշակերտօք, յոլով վարդապետօք եւ բազում եպիսկոպոսք եկն յարքայանիստ եւ մեծահրջակ մայրաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս: Եւ ժամանակին յայնմ էին խարեփայք ի տունս յարեւմտան, որք երեւելօք ձեւացեալ էին կարգաւոր, բայց ի ներքոյ էին գայլք յափշտակողք, որք տիրեալ էին այս սուրբ անուն եկեղեցոյս Երեւման խաչ, որ է վիճակ ազգիս մերոյ Հայոց, անուղղազանցելք շրջէին եւ խայտառակ վարուք ուտէին եւ ըմբէին, զոր ոչ էր կարգ քրիստոնէից, զսեղան սուրբ եկեղեցոյս կողոպտէին, զգեստն եւ զանօթն վաճառէին, որոց համբաւ չարութեան [2բ] եւ աղաղակ հերժուածութեան հնչեաց ի լսելիս երջանիկ Հայրապետն մեր տեառն Փիլիպպոս կաթողիկոսի: Եւ սուրբ Հայրապետն իսկոյն եւ վաղվաղակի չարաչար բանադրեաց զհերժուածքն այն, եւ նոքա աստ եւ անդ անկանելով, եւս քան զեւս չարացան, եւ կարի որումն եւ չարիք սերմանեցին ընդ ազգիս մերոյ, մինչեւ զեկեղեցիս մեր եւս ետուն փակել: Իսկ ի խնդրոյ մերոյ ազգաց վաճառականաց սրբազան Հայրապետն մեր առաքեաց զտէր Սահակն իւրով բարձր հրամանաւ եւ թղթով վասն քահանապետութիւն առնելոյ. եւ նա եկեալ ի Վինէտիկ, եկիտ զեկեղեցին փակեալ, վասն որոյ ջանս եղեալ ընդ վաճառականաց, բազում նեղութիւն եւ վիշտ կրեցին՝ մինչեւ բացին զեկեղեցին, եւ վերստին նորոգեցին զսա եւ պայծառացուցին զեղծեալն կարգ, եւ հաստատեցին զժամակարգութիւն, զպաշտօն եւ զպատարագն:

Եւ որք մնացեալ էր յառաջնոցն յիշատակաց՝ թէ՛ անօթ եւ թէ՛ [19բ] զգեստ, այս է.

Ա. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին արծաթէ սկի՝ իւր մաղրզմանովն. ԼԶ. (36) ունցայ է³:

Բ. Աստուած ողորմի դալալ Պայէ, որ ետուր մին արծաթէ բլօր խաչ, Դ. քարէ սուն, եկեղեցուն զաւշամէն էլ շինեց. ամէնք ասացէք Աստուած ողորմի իւր հոյգոյն:

Գ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Գ. արծաթէ կանթեղ. մին մեծ, Բ. փոքր:

Դ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին արծաթէ բուրվառ:

Ե. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն սպիտակ սարասար շուրջառ մի՝ իւր սգեստովն⁴:

Եւ որք մնացեալ էր յառաջնոցն յիշատակաց՝ թէ՛ անօթ եւ թէ՛ զգեստ, այս է.

1. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին արծաթէ սկի՝ իւր մաղրզմանովն. ԼԶ. (36) ունցայ է:

2. Աստուած ողորմի դալալ Պայէ, որ ետուր Ա. արծաթէ բլօր խաչ, Դ. քարէ սուն, եկեղեցուն զօշամէն:

3. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Գ. արծաթէ կանթեղ. մէկն մեծ, Բ. փոքր:

4. [3ա] Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին արծաթէ բուրվառ:

5. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին սպիտակ սարէսար շուրջառ իւր զգեստովն:

2. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին ձաշու գիրք, մին Շարակնոց, մին պասմայ Սաղմոսարան, մին ձեռացագիր Սաղմոսարան, մին Մաշտոց, մին Տօնացոց պասմայ՝ յիշատակ. ամէնքդ ասացէ՛ք Աստուած ողորմի իւրենց հոգոն:
- Է. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Բ. Աւետարան՝ յիշատակ:
- Ը. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին զառ սեղանի ծածկոց:
- Թ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին ճերմակ գուլով զառ շոջառ⁵:
- Ժ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Ա. մախմուռ զառքով շոջառ:
- ԺԱ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին կանանչ |20ա| ատլաս շուրջառ, մին կարմիր դիպայ շուրջառ, մին կարմիր քիմիայ շուրջառ, Գ. ջուխտ թեւք, Գ. ուրար, մին վարձամակ՝ յիշատակ. ամէնքդ ասացէ՛ք Աստուած ողորմի:
- ԺԲ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին եպիսկոպոսի թաք, մին արանոս գաւազան:
- ԺԳ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Բ. ճերմակ ատլաս շապիկ, մին կարմիր թաւթայ շապիկ, Դ. ճերմակ շապիք՝ յիշատակ:
- ԺԴ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Բ. ջուխտ տաճարի մոմտան, մին պըղընձէ բուրվառ, մին պըղընձէ ջաշ:
- ԺԵ. Աստուած ողորմի Դանիէլի որդի Իսրայէլին, որ ետուր Բ. պընձի պատկեր. մէկն Փուշպսակն, եւ միւսն՝ Աստուածածնին⁶:
- ԺԶ. Աստուած ողորմի Անկիւրցի Դարագօղին, որ ետուր մին գրգակալ յիշատակ:
- ԺԷ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Յովանէս վարդապետին⁷, որ ետուր մին խաչխառ:
- ԺԸ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն Բ. ձեռն ֆռանկի պատարագի զգեստ՝ իւր սարովն:
- ԺԹ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին ինգոտետր, Բ. այլ ուրիշ տետր. ամէնքդ ասացէ՛ք Աստուած ողորմի յիշատակ տուօղացն հոգւոյն. ամէն:
6. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն մին ձաշու գիրք, մին Շարակնոց, Ա. պասմայ Սաղմոս, Ա. ձեռացագիր Սաղմոս, Ա. Մաշտոց, Ա. Տօնացոց:
7. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Բ. Աւետարան:
8. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն մին զառ սեղանի ծածկոց:
9. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն մին ճէրմակ գուլով զառ շուրջառ:
10. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Ա. մախմուռ զառ շուրջառ:
11. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Ա. կանանչ ատլաս շուրջառ, Ա. կարմիր դիպայ շուրջառ, Ա. կարմիր քիմիայ շուրջառ, Գ. ջուխտ թեւք, Գ. ուրար, Ա. վարձամակ. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք:
12. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն. որ են մին եպիսկոպոսի թաք, մին արանոս գաւազան. Աստուած ողորմի:
13. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Բ. ճէրմակ ատլաս շապիկ, Ա. կարմիր թաւթայ շապիկ, չորս ճէրմակ շապիկ՝ իւրենանց յիշատակ:
14. |3բ| Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Բ. ջուխտ տաճարի մոմտան, Ա. պընձէ բուրվառ, Ա. ջաշ:
15. Աստուած ողորմի Դանիէլի որդի Իսրայէլին, որ [ետ]ուր Բ. պընձէ պատկեր. մէկն Փուշպսակ, եւ միւսն՝ Աստուածածնին:
16. Աստուած ողորմի Անկիւրցի Դարագօղին, որ ետուր մին գրակալ սուրբ եկեղեցոյս:
17. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Յովանէս վարդապետին, որ ետուր մին խաչխառ:
18. Աստուած ողորմի Զուգայեցի վաճառականացն, որ ետուն երկու ձեռք ֆռանկի պատարագի ըզգեստ:
19. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Ա. ինգոտետր, Բ. այլ ուրիշ տետր:

- Իսկ յետոյ ըստացան բարեսէր վաճառականքն Հայոց, որք ետուն յիշատակ ի քաղաքն Վանատիկ, ի զուռն երեւման Սուրբ Խաչին այս ինքն:

Ի. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց հոգւոյն, որ ետուն մէկ մեծ արծաթէ Բ. երեսի խաչ՝ յիշատակ:

ԻԱ. |20բ|⁸ Աստուած ողորմի Զուգայեցի Զամալէն Պողոսին եւ իւր ծնօղացն՝ խոջայ Գրիգորին եւ մալրն Մուրասէ եւ իւր կողակցին եւ որդոցն՝ Աղայփիէ եւ Յարութենէն, եւ զստերն՝ Լէլիջանին, որ ետուր մին ոսկատուփ մաքաղաթ Աւետարան, կոստղն արծաթով⁹ յիշատակ. ամէնքդ ասացէ՛ք Աստուած ողորմի իւր հոգւոյն:

ԻԲ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Բնօխ Մէլիջանի որդի Մարտիրոսին, որ ետուր մին¹⁰ մեծ մոմտան պղնձէ, իւր մոմովն:

ԻԳ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Շէնչէնէնց Աղամալին եւ իւր ծնօղացն հոգւոյն, որ ետուր մին ջուխտ սեղանի մոմտան՝ յիշատակ:

ԻԴ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Ղարտաշի որդի Անտոնին եւ իւր ծնօղացն, որ ետ մէկ ջուխտ պղնձէ մոմտան¹¹:

ԻԵ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Խանէնց Կոսպարի որդի Բարէ, որ ետուր մին սկոյ ծածկոց:

ԻԶ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Զամալէնց Պողոսին, որ ետուր մին սկոյ ծածկոց զառ հաշիով, մին Աւետարանի աղյուխ. ամէնքդ ասացէք Աստուած ողորմի իւր հոգւոյն:

ԻԷ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Դալվաչինց Սիմոնի որդի Աւետիկին, որ ետուր մին սեղանի ծածկոց յիշատակ¹²:

ԻԸ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Մաղնաղարին, որ ետուր մին Խորհրդատետոր պատարագի¹³:

ԻԹ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Զամալէնց Պողոսին, որ ետուր մին ճէրմակ զառ շրջառ՝ իւր թեւքովն վարչամակ|21ա|ով¹⁴, եւ Բ. ճերմակ շապիք, մէկ միջաց զուռնար՝ գլուխն արծաթէ¹⁵:

Հ. |23ա|¹⁶ Աստուած ողորմի իւզպաշի Պետրոսին հոգւոյն՝ մէկ լաւ Խորհրդատետոր երես տէր Պետրոսին յիշատակ:

ՀԱ. Աստուած ողորմի Զուգայեցի տէր Ստեփանոսի որդի Եաղուպ աղային՝ երես մէկ լաւ փիլոն տէր Պետրոսին. ամէնքտ ասացէք Աստուած ողորմի:

20. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն մէկ արծաթէ Բ. երեսի խաչ:

21. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Զամալէնց Պողոսին եւ իւր ծնօղացն, որ ետուր Ա. ոսկատուփ մաքաղաթ Աւետարան, կոստղն արծաթով:

22. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Բնօխ Մէլիջանի որդի Մարտիրոսն, որ ետուր Ա. պղնձէ մեծ մոմտան՝ իւր մոմովն:

23. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Շէնչէնէնց Աղամալին եւ իւր ծնօղացն հոգւոյն, որ ետուր մին ջուխտ մոմտան:

24. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Ղարտաշի որդի Անտոնին եւ իւր ծնօղացն հոգւոյն, որ ետուր Ա. ջուխտ մոմտան:

25. |4ա| Աստուած ողորմի Զուգայեցի Խանէնց Կոսպարի որդի Բարէ, որ ետուր մին սկոյ ծածկոց:

26. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Զամալէնց Պողոսին, որ ետուր մին սկոյ ծածկոց, մին Աւետարանի աղյուխ, Ա. ջերմակ զառ շուրջառ, Ա. թեւք, Ա. վարչամակ:

27. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Մաղնաղարին, որ ետուր մին Խորհրդատետոր:

- ՀԲ. Աստուած ողորմի Ուզրաշի Պետրոսին, խօջա ինաչիկի որդի Ավետին, որ ետուն Սուրբ ինաչ եկեղեցուն յիշատակ Ա. արծաթէ սրկի՝ ուր մաղղմանովն. թվին ՌժԻԲ. (1673) նուեմբերի ԻԳ.ուն (23), Զանբարինց Յարութիւնին ձեռնովն:
- ՀԳ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Մանուէլի որդի պարոն Մաթոսին, որ ետուր Սուրբ ինաչին եկեղեցւոյն մին ինորհրդատետր, մին լէվ պատարագի սաղաւարթ. Աստուած զինքն աւրհնէ¹⁷:
- ՀԴ. Աստուած աւրհնէ Զուղայեցի Կարապետի որդի պարոն Սուլթանումն, որ ետ Սուրբ ինաչ եկեղեցւոյն մին ժամարարի շապիք:
- ՀԵ. Աստուած ողորմի Զանգերի որդի Բաղրամին, որ ետուր Սուրբ ինաչ եկեղեցւոյն յիշատակ մին մեծ սատիլ:
- ՀԶ. Աստուած ողորմի Շահրիստանէնց պարոն Գրիգորին ծնողացն Հոգոյն՝ ետուր Սուրբ ինաչ եկեղեցւոյն մին լաւ ժամարարի շապիք, դարձեալ մին մեծ մոմ, որ միշտ սեղանոյն ձախ կողմն մնայ:
- ՀԷ. [24ա] Թվին ՌժԻ. (1671). Աստուած աւրհնէ Հասարակ ժողովուրդք, որ շինեցին եկեղեցւոյն կառատօրն եւ տախտակապանտն¹⁸:
- ՀԸ. [23բ] ՌժԻԳ. (1673). Աստուած ողորմին Արքայհամի որդի Սահակին՝ արեւտ Սուրբ ինաչ եկեղեցուն Ա. զառ մահրամայ:
- Զ. Աստուած ողորմի Մալխասէնց Աղամալի որդի Մալխասին, ուր ծնողացն, որ արեւտ Սուրբ ինաչ եկեղեցւոյն յիշատակ մին սեղան<ան>ի պզտիկ գրգայկալ, որ ինորհրդատետրն Հանայսպազ վերէն կու հենդրցվի:
- ՁԱ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Պուլուծէնց Պետրոսն, որ ետ եկեղեցուն մին չիթ պօղչայ, մին սիւստակ շապիք, մին գրկայկալի շապիք, մին էլ սպիտակ հաղորդ տալի մահրամայ մէլուլ Դ. տօվին:
- ՁԲ. Աստուած աւրհնէ Զուղայեցի Շահրիստանէնց Գրիգորն, որ ետ եկեղեցւոյն մին լաւ շապիք¹⁹:
- ՁԳ. Աստուած աւրհնէ Զուղայեցի Թասալէ որդի Սօլթանկուլն, որ ետ եկեղեցւոյն մին արծաթէ կանթեղ:
- ՁԴ. Աստուած ողորմի Հասարակ ժողովրդականք, որ առին սուրբ եկեղեցւոյն մին արծաթէ կանթեղ. թվին ՌժԻԱ. (1672):
28. Աստուած ողորմի Զուղայեցի խօջայ ինաչիկի որդի Աւետին, ուզաշի Պետրոսին, որ ետուն մին արծաթէ սկի՝ իւր մաղղմանովն:
29. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Մանուէլի որդի Մաթէոսին, որ ետուր մին ինորհրդատետր, Ա. սաղաւարդ:
30. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Կարապետի որդի Սուլթանումն, որ ետուր մին ժամարարի շապիք:
31. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Զանգերի որդի Բաղրամին, որ ետուր մին մեծ սատիլ:
32. Աստուած ողորմի Շահրիստանէնց Գրիգորին, որ ետուր մին շապիք, Ա. մեծ մոմ:
33. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ եկեղեցուն կառատօրն դախտակն շինեցին:
34. Աստուած ողորմի Մալխասենց Աղամալի որդի Մալխասին, որ ետուր մին փոքր գրակալ:
35. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Բուլուծենց Պետրոսին, [4բ] որ ետ մին չիթ բօխչայ, Ա. շապիք, Ա. գրկակալի շապիք, Ա. հաղորդ տալէ փէշկիր:
36. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Թասալէ որդի Սօլթանգուլին, որ ետ մին արծաթէ կանթեղ:
37. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականքն, որ ետուն մին արծաթէ կանթեղ:

- 2Ե. Աստուած արհնէ Զուգայեցի Հարոնէնց Մուքէն եւ իւր հոգեւոր որդի Աւետիքին, որ ետ սուրբ եկեղեցոյն մին արծաթէ կանթեղ. էս կանթեղումս եկեղեցուն մին հին արծաթէ կանթեղ կայր, էն տվինք, զսուրն Մուքէն ետուր, ԻԶ. (26) տուկատ:
- 2Ը. |24ա| Դարձեալ Աստուած արհնէ Խօջայ- ջանէնց պարոն Ակորջանն, որ այս կառատօ- րիս հոնթումն ժե. տուկատ իւր քիսէն ետուր. Աստուած իւրքն²⁰:
- 2Զ. Աստուած արհնէ Հասարակ ժողովուրդք, որ տվին սուրբ եկեղեցոյս Դ. մեծ շամտան:
- 2Է. Աստուած արհնէ Զուգայեցի տերզիկ Թաթո- սի որդի Պօղոսն, որ ետ եկեղեցոյս մին ժամա- րարի սաղաւարթ արծաթէ խաչն վերայ:
- Թվին ՌձԻԲ. (1673)
- 2Ը. Աստուած արհնէ այս եօթն բարեպաշտ Զու- գայեցի վաճառականքս, որք են այսոքիկ. Միր- մանէնց Կէրաքի որդի պարոն Գրիգորն²¹, Պնօխ Մէլիջանի որդի Մարտիրոս²², Խօճայջանէնց Գրիգորի որդի պարոն Գասպարն, Զիլալխա- նէնց Տաւութի որդի Յակոբն, Երջանէնց Յո- վանէսի որդի Եավրին, Դանէլի որդի Իսրայէլն, Պուլութէնց պարոն Պետրոսն. այս է. քրիստո- նեայքս առին Սուրբ Խաչ եկեղեցուն յիշատակ իւրեանցն, իւրեանցն ննջեցելոցն մին արծաթէ թաշտ իւր չամջէկովն՝ Զուրարհնեացն ջուր արհնելոյ Համար, որք վարձս ի Տեառնէ ըն- կալցեն. ամէն²³:
- 2Թ. |25ա| Աստուած ողորմի Բուլութի որդի Պետ- րոսին, որ Ա. արծաթէ չամջիկ առէց՝ քաշն ժե. (15) ունց, արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն ուրն յիշատակ. Աստուած ողորմի ուր ծնողացն:
- Ղ. Աստուած ողորմի Արարէնց Փանոսի որդի Թա- թոսին, որ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. փանջա- րէքն, Ա. ըշկուրն շինէց. էլ Յունիվերի ժե. (15), Աստուած ողորմի ուր ծնողացն:
- ՂԱ. Աստուած ողորմի Խաչիկի որդի Աղավալէլ, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. պղրնձէ պղտիկ մոմղան:
- ՂԲ. Աստուած ողորմի Փիրղուլէ որդի Եղիկին, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. մաճքաղաթէ Շարակնոց, Ա. Մարիամ Աստուածածան պատ- կեր, Ա. Սանթայ Անդօնէ պատկեր, դարձեալ Սուրբ Լուսաւորջին բեմին զմինն Փրշ արար. թվին ՌձԻԲ. (1673), Մարտի ամսին. Աստուած ողորմի ուր ծնողացն:
38. Աստուած ողորմի Հարոնէնց Մուքէն եւ իւր հոգեւոր որդի Աւետիքն, որ ետ մին արծաթէ կանթեղ. էս կանթեղումս Ա. հին կանթեղ կայր, էն տվինք, զսուրն Մուքէն ետուր, ԻԶ. (26) տուկատ:
39. Աստուած ողորմի Խօջայջանէնց Գրիգորի որդի Յակորջանին, որ կառաղօր շինելէ ժե. (15) տուկատ ետուր:
40. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառակա- նացն, որ ետուն Դ. մեծ մոմտան:
41. Աստուած ողորմի Զուգայեցի ղերձիկ Դատոսի որդի Պօղոսն, որ ետ մին սաղա- ւարդ՝ խաչն վերայ:
42. Աստուած ողորմի այս է. Զուգայեցի վա- ճառականացս, որք են այսոքիկ. Միրմա- նէնց Կէրաքի որդի Գրիգորն, Բնօխ Մէ- լիջանի որդի Մարտիրոսն, Խօճայջանէնց Գրիգորի որդի Գասպարն, Զլապխանէնց Դաւութի որդի Յակոբն, Երջանէնց Յովա- նիսի որդի Եավրին, Դանէլի որդի Իսրայէլն, Բուլութէնց Պետրոսն. այս է. քրիստո- նեայքս առին իւրեանց յիշատակ մին ար- ծաթէ թաշտ իւր չամջէկովն, ջուր արհ- նելոյ Համար:
43. |5ա| Աստուած ողորմի Արապենց Փանո- սի որդի Թաթէոսին, որ ետուր Ա. փանճա- րէքն Ա. ըշկուրն շինել:
44. Աստուած ողորմի Խաչիկի որդի Աղա- վալէ, որ ետուր մին պղնձէ պղտիկ մոմ- տան:
45. Աստուած ողորմի Փիրղուլէ որդի Եղե- կին, որ ետ մին մաքաղաթէ Շարակնոց, Ա. Մարիամ Աստուածածան պատկեր, մին Անդոնի պատկեր, դարձեալ Լուսա- ւորջին բեմին զմինն Փաշր արար:

- ՂԳ. Աստուած ողորմի Բուլուծի որդի Պետրոսին, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. կարմիր ատլասէ ուրար. Աստուած ողորմի ուր ծնողացն:
- ՂԴ. [25բ] Աստուած ողորմի Սուլթանումի որդի պարոն Գրիգորին, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. զառ ուրար. Աստուած ողորմի ուր ծնողացն:
- ՂԵ. Աստուած ողորմի տէր Իսայէ որդի Հէրապետին, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. մեծ Լուսավորչի պատկեր, որ սեղանունմն դրած այ, որ Լուսավորչին ամենայն չարչարանք միջումն քաշած այ. թվին ՌՃԻ. (1671) էր տվել ուրն ու խօր, մօր եւ քվեր, աղբօր յիշատակ. Աստուած ողորմի ուրն, ուր ծնողացն:
- ՂԶ. Աստուած ողորմի Վանքցի Սաֆարի որդի խօջայ Ախիջանին, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. արծաթէ կանթեղ, որ քաշն ժԲ. ունցայ կէս (12,5) այ. թվին ՌՃԻԳ. (1674), Հոգտեմբերի ժԱ., Աստուած ողորմի ուր ծնողացն:
- ՂԷ. Աստուած ողորմի տէր Իսայէ որդի Յէրապետին, որ արեւտ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն Ա. ըստամիայ Սաղմոսարան, թվին ՌՃԻԲ. (1673), Հոգտեմբերի ամսին. Աստուած ողորմի ուր ծնողացն²⁴:
- ՂԸ. Աստուած ողորմի Լէհնցի մուղլասի Գասպարին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին պատուական պատկեր Աստուածածնան. պատկերին թաքէրն ակներով:
- ՂԹ. [26ա] Աստուած ողորմի Զուղայեցի Խաչիկի որդի Աղապէլէ, որ ետ սուրբ եկեղեցուն մին խափան իւր դաստով:
- Ճ. [25բ] Աստուած ողորմի Զուղայեցի տէր Իսայէ որդի Հէրապետին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին բասմայ Շարակնոց:
- ՃԱ. [26ա] Աստուած ողորմի Վանեցի Մարգարին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին զառ սաղափարթ, մին զառ վարչամակ. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք:
- ՃԲ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Ղարաղանէնց Մարգարին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին պատուական ճարմակ շապիք պատարազի, գեղեցիք կուլով, պայծառ խաչերով, երկան փնջով. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք իւր Հոգւոյն:
46. Աստուած ողորմի Բուլուծի որդի Պետրոսին, որ ետ Ա. կարմիր ատլաս ուրար:
47. Աստուած ողորմի Սուլթանումի որդի Գրիգորի, որ ետ մին զառ ուրար:
48. Աստուած ողորմի տէր Եսայէ որդի Յէրապետին, որ ետ մի մեծ Լուսավորչի պատկեր, որ սեղանունմն կայ:
49. Աստուած ողորմի Վանքի Սաֆարի որդի Ախիջանին, որ ետ մին արծաթէ կանթեղ:
50. Աստուած ողորմի տէր Եսայէ որդի Յէրապետին, որ ետ մին պասմայ Սաղմոսարան:
51. Աստուած ողորմի Լէհնցի Գասպարին, որ է մահտեսի, որ ետ մին մեծ Աստուածածնան պատկեր:
52. Աստուած ողորմի Խաչիկի որդի Աղապէլէ, որ ետ մին Հաւան իւր դաստով:
53. Աստուած ողորմի տէր Եսայէ որդի Յէրապետին, որ ետ [5բ] Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին պասմայ Շարակնոց:
54. Աստուած ողորմի Վանեցի Մարգարին, որ ետ Ա. սաղափարդ, մին վարչամակ:
55. Աստուած ողորմի Ղարաղանէնց Մարգարին, որ ետ Ա. պատարազի շապիք:

- ձԳ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Զօնփէնց Փանոսի որդի Սարատին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին պատուական ճարմակ քաթանէ շապիկ պատարագի, գեղեցիք կուլով պայծառ խաչերով, երկան փնջով. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք իւր հոգուն:
- ձԴ. Աստուած ողորմի Ագուլեցի Մարտիրոսի որդի աշուղ Ոսկանին²⁵, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին ճարմակ քաթանէ շապիք պատարագի, գեղեցիկ կուլով, պայծառ խաչերով:
- ձԵ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Գէրազէնց պարոն Գրիգորի [26ր] որդի Առաքելին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին պատուական քաթանէ պատարագի շապիք, զառ կուլով, գեղեցիք խաչերով. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք:
- ձԶ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Երիջանէնց Յովանիսի որդի պարոն Ավրէ, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին պատուական քաթանէ պատարագի շապիք, զառ կուլով, պայծառ խաչերով. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք հոգուն:
- ձԷ. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Պուլուիթէնց Պետրոսին, որ ետ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին գիրք՝ Համ Տօնացոյց այ, Համ Սաղմոսարան այ, Համ Շարակնոց այ. յիշատակ իւր հոգւոյն եւ ծնողացն. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք:
- ձԸ. Թվին ՌՃԼ.ումն (1681), տէր Դաւթին ժամանակ, Աստուած ողորմի Զուղիցի Խաչայ[տ] ուրին, որ տվէց Սուրբ Խաչ եկեղեցուն մին Մաշտոց:
- ձԹ. Թվին ՌՃԼԲ. (1683). Աստուած ողորմի Զուղեցի խօջայ Աւետիկ թոռ Ըռքլէ, որ տվաէց Սուրբ Խաչի եկեղեցոյ մին պատկիր Աստուածածին, Ա. ջուխտ մոմղան իւր մոմովն. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք:
- ձԺ. [27ա] Աստուած ողորմի Զողիցոյ Նեկղոսի որդնի Աստուածատրէ, որ տվէց Սուրբ Խաչի եկեղեցուն մին կարմիր զառ շոռջառ ուրարովն. Աստուած ողորմի ասացէ՛ք:
- ձԺԱ. Աստուած ողորմի Զողեցի Միրզայխանին, որ երեկ մին ճարմակ աղլուխ սկոյ:
- ձԺԲ. Աստուած ողորմի Ղափանցի Հէրայպետին, որ երեստ մին ճարմակ կուլով շապեք պատարաքի:
- ձԺԳ. Թվին ՌՃԼԳ. (1685) Աստուած ողորմի խօջայ Գուլնազարի որդի պարոն Նահայպետին, որ տվէց Սուրբ Խաչին եկեղեցուն Զ. շապեք պատարագի, Զ. էլ մին դահր. Աստուած ողորմի:
56. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Զօնփէնց Փանոսի որդի Սարհատին, որ ետ մին շապիք:
57. Աստուած ողորմի Ագուլեցի Մարտիրոսի որդի աշուղ Ոսկանին, որ ետ մին շապիք:
58. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Գէրազէնց պարոն Գրիգորին որդի Առաքելին, որ ետ մին քաթան շապիք:
59. Աստուած ողորմի Երիջանէնց Յովանիսի որդի Եավրէ, որ ետ մին քաթանէ շապիք:
60. Աստուած ողորմի Բուլուիթէնց Պետրոսին, որ ետ Ա. գիրք՝ Համ Տօնացոյց, Համ Սաղմոս, Շարակնոց:

- Լ. /21ա/ Աստուած ողորմի Զուգայեցի Այթունենց Սահակի որդի Փիրմալին, որ զսուրբ սեղանի խաչելութեան պատկերն վերստին հառուր նորոգել²⁶:
- ԼԱ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ զսուրբ Պետրոսի եւ Պողոսի պատկերքն հառուր նորոգել:
- ԼԲ. Աստուած ողորմի դելալ Պատիշտէ եւ իւր ծնօղացն, որ հառուր Ա. արծաթէ խաչ Բ. երեսէն:
- ԼԳ. Աստուած ողորմի Պէլլըղատցի մահտեսի Յոհաննի, որ հառուր Ա. պղնձէ մեծ լական, մին մեծ դազան, Ա. արծաթէ խաչ՝ ակներով, Բ. արծաթէ կանթեղ, Բ. արծաթէ մոմտան, Ա. պատկերք Աստուածածնա՝ թագ ի գլուխն, արծաթէ:
- ԼԴ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ հառուր մին խալիչա, Ա. կարպետ:
- ԼԵ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ հառուր Բ. մեծ զանկակ:
- ԼԶ. Աստուած ողորմի Թօղաթեցի Ղասապօղլի տէր Սահակին, որ հառուր Ա. պատմայ ժամագիրք Ատենի:
- ԼԷ. Աստուած ողորմի Նանենց Յովսէփին եւ Քրիստոսին Պապէ, որ հառուր /21բ/ սեղանի ծածկոց մի եւ վարադով գառն ի վերա:
- ԼԸ. Աստուած ողորմի Նանենց Ովսէփին, որ հառուր մին արծաթէ փոքր սկիհ՝ զափաղովն, որ է մասնատուփ:
- ԼԹ. Աստուած ողորմի Պէլլըղատցի Աբրահամ Չէլէպուն, որ հառուր Ա. սուրմայով սկոյ ծածկոց մի:
- Խ. Աստուած ողորմի Վանեցի Խօճա Սարուխանին, որ հառուր Ա. շապիք եւ Ա. կարմիր քթան վարազուր, եւ սեղանի պատկերքի փարվազն վարազել հառուր:
- ԽԱ. Աստուած ողորմի Զինարենց Սարուխանին, որ հառուր Ա. չիթ սեղանի ծածկոց:
- ԽԲ. Աստուած ողորմի Շուգայեցի Նազարի որդի Մելքոնին, որ հառուր Ա. սկոյ ծածկոց:
- ԽԳ. Աստուած ողորմի Շուգայեցի Ոսկակեռքենց Պետրոսին, որ հառուր [մին] զուհար:
- ԽԴ. Աստուած ողորմի Փառակցի տէր Ոսկանի որդի Մանուէլին, որ հառուր մին խալիչայ մեծ:
61. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Սահակի որդի Փիրմալին, որ սուրբ սեղանի խաչելութեան պատկերն վերստին նորոգեաց:
62. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ զսուրբ Պետրոսի եւ Պողոսի պատկերն վերստին նորոգել հառուր:
63. Աստուած ողորմի Գալալ Բատիշտէ եւ իւր ծնօղացն, որ հառուր արծաթէ ձեռաց խաչ:
64. Աստուած ողորմի Բէլլըղատցի մահտեսի Ոհաննի, [Յա] որ երեստ Ա. պղնձէ մեծ լական, մին թաշտ դազան, մին արծաթէ խաչ, Բ. արծաթէ կանթեղ, երկու արծաթէ մոմտան, Ա. Աստուածածնան պատկեր:
65. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ հառուր Ա. կարպետ, մին խալիչայ:
66. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ հառուր երկու մեծ զանկակ:
67. Աստուած ողորմի Թօղաթեցի Ղասապօղլի տէր Սահակին²⁷, որ հառուր Ա. պատմայ ժամագիրք:
68. Աստուած ողորմի Նանենց Յօսէփին եւ Քրիստոսին Պապէ, որ հառուր մին սեղանի ծածկոց՝ գառն վերայ:
69. Աստուած ողորմի Նանենց Յօսէփին, որ հառուր Ա. արծաթէ մասնատուփ:
70. Աստուած ողորմի Բլէրղատցի Աբրահամ Չէլէպուն, որ հառուր մին սուրմայով սկոյ ծածկոց:
71. Աստուած ողորմի Վանեցի Խօջայ Սարուխանին, որ հառուր մին շապիք, Ա. կարմիր քթան վարազուր, եւ սեղանին պատկերքի փարվազն վարազել հառուր:
72. Աստուած ողորմի Զինարենց Սարուխանին, որ հառուր մին չիթ սեղանի ծածկոց:
73. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Նազարի որդի Մելքոնին, որ հառուր Ա. սկոյ ծածկոց:
74. Աստուած ողորմի Զուգայեցի Ոսկակեռքէնց Պետրոսին, [Յր] որ հառուր մին զուհար:
75. Աստուած ողորմի Փառակցի տէր Ոսկանի որդի Մանուէլին, որ հառուր մին մեծ խալիչայ:

- ԽԵ. Աստուած ողորմի ճուղայեցի Օթարի որդի Աղազարին, որ հաուր Ա. սկոյ ծածկոց, Ա. սաղավարդ՝ խաչն ի վերայ:
- ԽԶ. Աստուած ողորմի Շէնչէնենց Աղամային, որ հաուր Գ. սկոյ ծածկոց, Ա. սեղանի ծածկոց:
- ԽԷ. [22ա] Աստուած²⁸ ողորմի տէլլալ Մարգարէ եւ որդոյն Յոհաննանին, որ հաուր Ա. սկոյ ծածկոց:
- ԽԸ. Աստուած ողորմի Ղարտաշի որդի տիրացոյ Անտոնին, որ հաուր Ա. Ժողովածու գիրք մի Սուրբ Երեման Խաչ եկեղեցուն՝ Տաղ եւ Դպրութիւն եւ Սպասաւորութիւն պատարագի ի մի տեղ է, եւ Բ. չապիր:
- Դարձեալ թվականին ՌՃԺԵ. (1666), տէր Պետրոսի ժամանակօն.
- ԽԹ. Աստուած ողորմի Գէրազի որդի պարոն Գրիգորին³⁰ Գ. պռաչա գեկեղեցին մեծացոյց, էառ Բ. սիւն եւ Բ. պատին երեսն Բ. տափակ սիւն՝ գերան ի վրան, վարպետին երեստ Ի. (20) տուգատ, Բ.³¹ փէնճէրին ճամն շինել հաուր, վարագուրն իւր երկաթով³² խորանն շինել հաուր, օծել տաւ անուն սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ:
- Մ. Աստուած ողորմի Աստապատցի Սահակի որդի խոճայ Ովանէսին, որ հաուր Բ. սիւն:
- ՄԱ. Աստուած ողորմի Նանենց Ովանէսին՝ Ա. փէնճէրէ շինել հաուր երկաթովն, բոլորի քարերովն պատերն³³, Լ. (30) տուգաթ:
- ՄԲ. Աստուած ողորմի ճուղայեցի կորաթ Սիմօնին, որ կտակ արար Ճ. (100) մառչիլ Սուրբ Խաչ եկեղեցուն, Գ. լաւ պղնձէ պատկեր:
- ՄԳ. [Ա]ստուած ողորմի Իսրայէլին, որ հաուր շինել Գ. պռաչա զթաւանն սկօ³⁴ ծածկոց մի:
- ՄԴ. ³⁵Աստուած ողորմի Փիրղուլէ որդի Եղիկին, որ հաուր [22բ] Գ. պատկերք, Գ. պռաչա տօչէմէն³⁶ շինել հաւ եկեղեցուն:
- ՄԵ. Աստուած ողորմի Զօղայեցի Պուլուի Աղազարի որդի Խաչատուրին, մին վարփոշ երեստ:
- ՄԶ. Աստուած ողորմի Զօղայեցի Պաղումին, որ հաուր վարփոշ մի, Դ. պլօր ծաղկաման:
- ՄԷ. Աստուած ողորմի տէր Ստեփանոսի որդի Յակոբին, որ հաուր Աստուածածնայ պատկեր մի մեծ:
76. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Օթարի որդի Աղազարին, որ հաուր մին սկոյ ծածկոց, Ա. սաղավարդ՝ խաչն ի վերայ:
77. Աստուած ողորմի Շէնչէնենց Աղամային, որ հաուր երեք սկոյ ծածկոց, մին սեղանի ծածկոց:
78. Աստուած ողորմի դալլալ Մարգարէ որդի Յոհաննանին, որ հաուր մին սկոյ ծածկոց:
79. Աստուած ողորմի Ղարտաշի որդի տիրացոյ Անտոնին, որ հաուր մին Ժողովածու գիրք, որ է Տաղ եւ Դպրութիւն եւ Սպասաւորութիւն ի մի տեղ²⁹, եւ Բ. չապիր:
80. Աստուած ողորմի Գէրաբի որդի պարոն Գրիգորին, որ Գ. պռաչայ եկեղեցին մեծացոյց, էառ Բ. սիւն եւ Բ. պատին յերեսն Բ. տափակ սիւն՝ գերան ի վերան, վարպետին հաւ Ի. (20) տուգատ, փէնճէրէն ջամն շինել հաուր, վարագուրն իւր երկաթովն խորանն շինել հաուր, օծել հաուր անուն սուրբ Լուսաւորիչ Գրիգոր:
81. Աստուած ողորմի Աստապատցի Սահակի որդի Յովանէսին, որ հաուր Բ. սիւն:
82. Աստուած ողորմի Նանենց Ծօնէփին, որ մէկ փէնճէրէն իւր երկաթովն, բոլորի քարերովն շինել հաուր, Լ. (30) տուգատ:
83. [7ա] Աստուած ողորմի կօրաթ Սիմօնին, որ հաուր Ճ. (100) մառչիլ, երեք լաւ պղնձէ պատկեր:
84. Աստուած ողորմի Իսրայէլին, որ երեք պռաչայ զթաւանն շինել հաուր:
85. Աստուած ողորմի Փիրղուլէ որդի Եղիկին, որ հաուր Գ. պատկերք, Գ. պռաչայ տօչէմէն շինել հաուր:
86. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Բուլուի Աղազարի որդի Խաչատուրին, որ հաւ մին Հին կարպետ:
87. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Բաղումին, որ հաուր մին կարպետ, Դ. բոլոր ծաղկաման:
88. Աստուած ողորմի տէր Ստեփանոսի որդի Յակոբին, որ հաուր մին մեծ Աստուածածնայ պատկեր:

- ԾԸ. [22բ] Աստուած ողորմի երեւանցի ԱրրաՀամի որդի Սահակին, որ ետուր սկոյ ծածկոց՝ մի ոսկի թելով նաշխած:
- ԾԹ. Աստուած ողորմի Ճուղայեցի ԹեղաՀէնց Խուղալէրդէ որդի³⁷ Տաւուտին, որ ետուր սեղանի ծածկոց մին խալիտակ, եւ Բ. սկոյ ծածկոց:
- Կ. Աստուած ողորմի Ճուղայեցի Կարապետի որդի Սուլթանումին, որ ետուր շապիք մի:
- ԿԱ. Աստուած ողորմի Ղարատանենց Մարգարէ, որ ետուր գրակալքի շապիք մի, մին Աւետարանի մեծ եղլուխ³⁸:
- ԿԲ. Աստուած ողորմի Զողայեցի Միրզայվէլէ որդի Ծատուրին եւ խօջայ Սաւարի որդի Մալին, որ ետուն Ա. դեղին գառ չրջառ:
- ԿԳ. Աստուած ողորմի Զողայեցի Աղալէլէ, մին եղլուխ ետ³⁹:
- ԿԴ. Աստուած ողորմի Ա[լ]թունենց Սահակի որդի Սարգիսին, որ ետուր սաղաւարթ մի՝ թելով հուսաց⁴⁰:
- ԿԵ. Աստուած ողորմի Ճուղայեցի Սուլթանի, որ ետուր Բ. մահրամա մեղատեղ:
- ԿԶ. Աստուած ողորմի Պօթեց Պետրոսին, որ ետուր ճերմակ տուլպէնա մի, որ սրբութիւն առնօղն բերանն սրբէ:
- ԿԷ. Աստուած ողորմի խօճայ Նահապետին, որ ետուր Բ. մահրամա պատարագի ձեռաց սրբիչ:
- ԿԸ. ⁴¹Աստուած ողորմի Բնօխ Մէլիջանի որդի Մարտիրոսին, մին մեծ մոմտան, Դ. սեղանի մոմդան, Ա. սեղանի ծածկոց կարմիր դարայի, յերեան ճերմակ մշրրաղօլ, Ա. գրգակալ:
- ԿԹ. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ալին Ա. մեծ մոմտան:
89. Աստուած ողորմի երեւանցի ԱրրաՀամի որդի Սահակին, որ ետուր մին սկոյ ծածկոց՝ ոսկի թելով:
90. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Խուտալերտէ որդի Դաւութին, որ ետուր Ա. սեղանի ճէրմակ ծածկոց, Բ. սկոյ ծածկոց:
91. Աստուած ողորմի Կարապետի որդի[ի] Սուլթանումին, որ ետուր մին շապիք:
92. Աստուած ողորմի Ղարադանէնց Մարգարէ, որ ետուր մին գրակալի շապիք, Ա. Աւետարանի եղլուխ:
93. Աստուած ողորմի Միրզայվէլէ որդի Ծատուրին եւ խօջայ Սաֆարի որդի Մալին, որ ետուն Ա. դեղին գառ չուրջառ:
94. [7բ] Աստուած ողորմի Զուղայեցի Աղայվէլէ, որ ետուր մին եղլուխ:
95. Աստուած ողորմի Ալթունէնց Սահակի որդի Սարգսին, որ ետուր Ա. սաղաւարդ թելով հուսաց:
96. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Սուլթանին, որ ետուր երկու մահրամայ:
97. Աստուած ողորմի Պուլութենց Պետրոսին, որ ետուր Ա. հաղորդ առնողի փէշկիր:
98. Աստուած ողորմի Ագուլեցի խօջայ Նահապետին, որ ետուր Բ. մահրամայ, Ա. կարաղօռէ սեղանի ծածկոց, մին Յայսմաւորք՝ իւր գրկակալովին:
99. Աստուած ողորմի Բնօխ Մէլիջանի որդի Մարտիրոսին, որ ետուր Ա. մեծ մոմտան, Դ. սեղանի մոմտան, Ա. սեղան<ան>ի կարմիր դարայի ծածկոց, Ա. գրակալ:
100. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն մին մեծ մոմտան:

[ՄԱՔՐԱԳԻՐ]

101. Աստուած ողորմի Զուղայեցի տէր Սարգսին, որ ետուր մին Մաշտոց:

102. Աստուած ողորմի Խոճիջանէնց Գրիգորի որդի Յակոբջանին, Երիջանէնց Յովանիսի որդի Նավրէ, որ ետուն Ա. կարմիր զառ հրեշտակով վարչամակ:

103. Աստուած ողորմի Երիջանէնց Յովանիսի որդի Նավրէ, որ այս տետրիս⁴² գինն՝ Ը. լիւրայ ետուր:

104. [Տա] Աստուած ողորմի Ղարադանէնց Մարգարէ, որ ետուր մին կարմիր զառ վարչամակ:

105. Աստուած ողորմի Երիջանէնց Յովանիսի որդի Նավրէ, որ ետուր մին փոքր քարստալէ մեռոնաման՝ բողազն արծաթով:

106. ⁴³Աստուած ողորմի Վանեցի Փանոսին, որ ետուր մէկ մշրբաղ սուրբ սեղանին գոգնոց, Ա. շապիք, Ա. սրկու ծածկոց:

107. Աստուած ողորմի Ագուլեցի խօջայ Նահապետին, որ ետուր Ա. պատկեր Աստուածածնան, սուրմով մարգարտաշար, չարհուն սաղաֆով:

108. Աստուած ողորմի Շամբեցէնց Փանոսին⁴⁴, որ ետուր Ա. քաթան շապիք, մին սաղափարդ՝ խաչն ի վերայ:

109. Աստուած ողորմի Երիջանէնց Յովանիսի որդի Նավրէ եւ իւր եղբար Ավդլէ, որ ետուն Բ. գառփորոն. մին զառով քաշած, Ա. թելով քաշած՝ ծոպէր վերայ:

110. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Բ. բալասին, Ա. քապայ, Ա. խին կարպետ:

111. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն Ա. Հնդուստանայ ճարմակ չարգուլ փէշկիր:

112. Աստուած ողորմի Ուրտիխանին, որ ետուր Ա. պասմայ Աւետարան, Բ. երեսն կոստ[ղ]ած արծաթով:

113. Աստուած ողորմի աղա Մատրէ, որ ետ Ա. պասմայ Աւետարան:

114. [Տր] Աստուած ողորմի Մինասի որդի Քահնանին, որ ետուր մին սհքի՝ իւր մաղզմանովն:

115. Աստուած ողորմի Լօկենց Յարութենին, որ ետուր Ա. քաթան շապիք մէկ լով:

116. Աստուած ողորմի Մէլիքաղինց Պետրոսին, որ ետուր Ա. չարգուլ սկոյ ծածկոց:

117. Աստուած ողորմի Շօռտեցի Աթիկին, որ ետուր մին պասմայ Ատենի ժամագիրք:

118. Աստուած ողորմի Զուղայեցի Բնօխ Ալէքսանի որդի Թեւոմին, որ ետուր մին սկոյ ծածկոց:

119. ⁴⁵Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականացն, որ ետուն մին էրծաթէ խնկաման՝ իւր թրգալովն, գին ժե. (15) տուկատ:

120. Աստուած ողորմի Հայոց վաճառականաց, որ ետուն մին էրծաթէ Հաղորդութեան բազմոց, գինն Լ. (30) տուկատ:

121. Աստուած ողորմի Գիլանէնց Նեկօղայոսի որդի Աստուածատրէ, որ ետուր մին պասմայ Բնարան⁴⁶, մին լաստրի ճէրմակ զառ թեւք, մին վարչամակ, մին սաղափարդ՝ խաչն ի վերայ:

122. Աստուած ողորմի Պզտկի թոռն Պօղոսին, որ ետուր Ա. թեւք:

123. Աստուած ողորմի Սլեմանէնց Փանոսին, որ ետուր մին թեւք:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Սեւագիրը չունի այս՝ «Յոյցք հնագոյն դաշանց» մասին համապատասխանող հատումը, ինչպէս վերն ասել ենք՝ սա առել ենք Դ. Ալիշանի Հայ-Վենետիկ 384-5 էջերից:
2. Մաքրագրի 1ա էջի շարունակութիւնը սպորին 8 փողը, չգրուած. այս մասը երեւի պէտք է համարել Նախաբան:
3. Անմիջապէս յետոյ սա կրկնուած է՝ «Աստուած ողորմի հայոց վաճառականաց, որ եպրուն մին արծաթէ սկի՝ իւր մաղըզմանովն»». կողքը, սիւնակամիջին կարմիր մաքրիւթով ուղղահայեաց երկու գիծ քաշած անտեսելու հրահանգ:
4. Սա նոյրով անելացրած սիւնակի ուղիղ փակը, լուսանցի մասում:
5. Դիմացի ներքին լուսանցում այլ ձեռքի նոյրով՝ «չկա»:
6. Այս յիշարակութիւնը գրուած է 19ր էջի արդարքին լուսանցում, նոյն նոյրով՝ ինչ Ե.5րդ միատորը:
7. Արդեօք-Քթիշենց Յովհաննէս փապագրիչ վարդապետը չէ՞:
8. Այս էջի ձախ՝ արդարքին լուսանցում շղագրով գրուած է. ջնջած մի յիշարակութիւն, որից փնտանելի է միայն՝ «Աստուած ողորմի /// անցի///»:
9. Մխիթարեանց Վենետիկի մատենադարանի ՏՊ 1392/173 Անգարանն է. փեն Վենետիկի ցուցակ, Բ., էջ 723-7:
10. Այսպէղ ջնջած «ջուխպ», որի վերը նոյրով գրած վերջին երկու բառը՝ «իւր մոմովն»:
11. Այս վկայութիւնը շինծու-անարուեստ բոլորգրով անելացրած սիւնակի վերջում, լուսանցի մասում:
12. Վկայութեանս դիմաց՝ աջ լուսանցում կարմիր մաքրիւթով երկու թեք. նուէրը խոստացել է. չի՞ փութել, թէ՞ ինչ որ մէկը սա է. միւս օրինակը համեմատել է. այս գծերով փարբերութիւնն է. նշել:
13. Այս խորհրդարկերը եղենց Անպոնեան-Ջմմառի ՏՊ ԻԷ./443ն է, որ նաեւ մեր Սեւագիր օրինակն է:
14. Այսուհետեւ գրուած գունաւոր նոյրով:
15. Ձախ լս-ում կարմիր մաքրիւթով թոյլ գրած՝ «արծաթէ գունար»:
16. Այս է. յաջորդ՝ հ-հա. յիշարակութիւնները թանաքագծերով ջնջած. ընծաները խոստացուել է. չեն ստացուել:
17. Այս յիշարակութիւնը 23ր էջում կրկնուած է. թանաքագծերով ջնջած է՝ «Աստուած արինէ. Զուղայեցի Մանվէլի որդի Մաթոսին, որ եպուր սուրբ եկեղեցոյն մին ժամարարի սաղաւարթ, մին խորհրդայրետար»:
18. 24ա էջի առաջին երկու յիշարակութիւնը նախորդ՝ 23ր էջի գրառումների մաքրագիրներն են (սկզբում կայ կարմիր մաքրիւթով գծած զոյգ թեք գիծ). ըստ այդմ՝ մաքրագիրը դրել ենք շարադրանքի մէջ, միւսը՝ իջեցրել այսպէղ. «[23ր] Աստուած արինէ. հասարակ ժողովուրդ, որ սուրբ եկեղեցուն կառաւորն փախարակաբանսն շինեցին»:
19. Այս յիշարակութիւնը էս թանաքագծերով ջնջած է. կրկին՝ գուցէ խոստացել բայց չի փութել:
20. Իր ճիշդ փեղում՝ 23բ, այսպէս է. «Հառայոթին ԺԵ. փութկարն Խօջիջենէնց Նակոբջանն արեալ»:- Քանի որ 24բ էջը չգրուած է, ուրեմն՝ այս 24րդ թերթը ձեռագրի մէջ է մոծուել 23բ երեսի խառը գրառումները յարակ պարկերկու նպարակով:
21. Սուրբ Խաչում գրնուող փապանագիրն է. «Այս է փապան Զուղայեցի / Մերմանենց Գէրաքի որդի / Գրիգորին որ փոխեցաւ ի Բրիսպոս / Թ-վին ՌՃԼԷ. (1688). յունուարի ԻՎ. (21)». փեն Վարք Մխիթարայ, էջ 385:
22. Ջնջած «Խանէնց (բայ) որդի-Յովսէփ»:
23. 25ա էջի սկզբում այս յիշարակութեան մաքրագիրն է՝ ամեն անուն գրուած մի փողում. քանի որ վերելին անելի կանոնաւոր է. լիարժէք շարադրանք է, սա բերում ենք որպէս ծանօթութիւն. «[25ա] Աստուած ողորմի Գէրաքի որդի պարոն Գրիգորին, / Աստուած ողորմի Բնօխ Մէլիջանի որդի պարոն Մարտիրոսին, / Աստուած ողորմի Ովանէսի որդի պարոն Եսովէ, /

- Աստուած ողորմի Դանելի որդի պարոն Իսրայելին, / Աստուած ողորմի Գրիգորի որդի պարոն Յակոբջանին, / Աստուած ողորմի Զլաբխանէնց Թափթի որդի պարոն Տակոբին. / թվին ՌՃԻԱ. (1672) Յունվարի Զ.՝ եւ Զ. հոգիս քվին Ա. արծաթէ ջամ, որ ՂԷ. (97) ունցայ այ, Սուրբ Խաչ եկեղեցուն ուրէնց յիշարակ. Աստուած ողորմի ուրէնց ծնողացն»: Այսպեղ թուականը՝ «ՌՃԻԱ.» (1672) քարբեր է վերն առկայ «ՌՃԻԲ.» (1673)ից. դժուար է ասել՝ որն է նախընտրելին. եթէ վերելինն է ճիշդ՝ ընծան սրանալուց անմիջապէս յետոյ գրուած լինելով, ապա ժամանակ անց գրուած այս երկրորդն էլ ամսաթիւ ունի՝ «Յունվարի Զ.»:
24. Այս՝ «ղը» համարի յիշարակութիւնը գրուած նախորդից՝ ղէ., առաջ:
25. Սուրբ Խաչում գրնուող քապանագիրն է. «Այս է քապան Ակուլեցի Մարգ/իրոսի որդի Ռսկանին որ փոխե/ցաւ առ Քրիստոս. Թվին. ՌՃՆ. (1721). մայիսի Ի. (20)». քնն Վարք Մխիթարայ, էջ 385:
26. Դիմացը, ձախ՝ ներքին լսում՝ «չք», հասկանալ «չիր»:
27. 1652 թ. Վենետիկ եկած քահանան է, որ, գիրքին՝ 1655/6ին դեռեւս Վենետիկում էր: ԺԷ. դ. երկրորդ կէսին Ժամագրքի մի քանի քապագրութիւն կար, ուստի նրա նուիրածի որոշակիացումը դժուար է:
28. 22աբ էջերում «Ա՛Ծ» Աստուած բառի «Ա» գիրը չգրուած, իսկ յետոյ մոռացմամբ չկարմրագրուած, վերադարձրուած ենք առանց վերականգնման [] նշանների:
29. Այս «Զուղայեցի դպիր Անարոն»ը 1665 թ. Վենետիկում գրել է Զմմաթի Ն^ո 501 (Անարոնեան Ն^ո Ղ.) Մաշտոցը եւ նուիրել Լիվոռնոյի հայոց եկեղեցուն. Անարոնի հայրը՝ Ղարդաշ, մայրը՝ Խանում, եղբայրը՝ Նայրապետ, որդին՝ Պողոս. - քնն Զմմաթի ցուցակ, Բ., էջ 99-100: Ենթադրելի է, որ վերը յիշարակուած՝ նուիրած գիրքը եւս իր գրածն էր:
30. Եկեղեցին 1688ին ի նորոյ կառուցելու վերաբերեալ Յ. վ. Թորոսեանը գրել է. «Կըսուի թէ Ս. Խաչի շինութեան նպաստողաց մէջ գլխատր էր՝ Գրիգոր Կերաք Միրման հայագգի հարուստ վաճառականը»՝ Վարք Մխիթարայ, էջ 270, ծ. 4:
31. Այս «բ.»ն գրած է ջնջած՝ «մի»ի վրայ:
32. Նախադասութեան շարունակութիւնն աւելացրած այլ ձեռքով, նուրբով, մուգ թանաքով:
33. «երկաթովն, բոլորի քարերովն պարերն»՝ աւելացրած այլ ձեռքով, անարուեստ նուրբով:
34. «սկօ ծածկոց մի»՝ աւելացրած այլ ձեռքով:
35. ԾԵ-ԾԷ. յիշարակութիւնները 22ա էջի սյ. լսում նուրբով, մուգ թանաքով աւելացրած այլ ձեռքով:
36. Նկատում է ջնջած «կար»:
37. «Թեղահէնց խոտավերդէ որդի»՝ աւելացրած այլ ձեռքով, քողամիջին:
38. «մին Անդարանի մեծ եաղլովիս»՝ նոյնպէս աւելացրած այլ ձեռքով, քողամիջին:
39. Այս եւ նախորդ՝ ԿԲ-ԿԳ. յիշարակումները մուգ նուրբով աւելացրած սյ. լուսանցում:
40. Այս յիշարակումը նուրբով աւելացրած-քնդատրած 22բ էջի վերին լուսանցում:
41. Այս եւ յաջորդ յիշարակումներն աւելացրած էջի սյուրին լուսանցում:
42. Պէքք է ենթադրել, որ մինչեւ այսպեղ գրուած-վերադարձրուած է հին քնդարից՝ Սեւագրից, որի մէջ, սակայն, 101-102 յիշարակումները չկան, ուրեմն կարող էին գրուած լինել ինչ որ թերթիկի վրայ, որից եւ անցած նոր սրացում քնդար:
43. 106-109 համարները գրուած եւ այլ ձեռքով:
44. Ս. Խաչում գրնուող քապանագիրն է. «Այս է քապան Զուղայե/ցի Շամպեղէնց Մարգիր/ոսի որդի Փանոսին որ փոխե/ցաւ առ Քրիստոս ՌՃԵԷ. (1708) / Ապրիլի ԻԵ (25)». քնն Վարք Մխիթարայ, էջ 385:
45. Շարունակութիւնն այլ ձեռքով, գրերը՝ աւելի ուղղահայեաց գծագրութեամբ:
46. Այս «Բնաբանը» գուցէ հետեւեալն է՝ «Մարթէոս եւ Դուկաս Վանանդեցիներ, Բնաբանութիւն իմաստասիրական կամ քարերաբանութիւն... Նյւ. 1-2, Ամսերդում, քալ. Թովմաս Վանանդեցիի, 1702 (120 էջ)»: